
As notas marxinais coetáneas da *Historia Troiana* (BMP ms. 558). Edición e estudo¹

Ricardo Pichel Gotérrez

(Universidade Complutense de Madrid/Universidade de Santiago de Compostela)

Resumo:

Neste traballo achegamos a edición das notas marxinais coetáneas conservadas nos folios galegos da *Historia Troiana* (séc. XIV), a maior parte delas aínda inéditas, así como a descrición dos seus caracteres externos, das súas funcións e do xeito en que se adaptaron na escritura principal ou decorativa do manuscrito.

Palabras chave:

Lingua e literatura galega medieval, *Historia Troiana*, notas marxinais.

Abstract:

In this paper we offer the edition of coeval marginal notes that have been preserved on Galician pages of the Historia Troiana (14th century), most of them still unpublished, and a description of its external features, their functions and the way that were adapted into the main or the decorative writing of the manuscript.

Key words:

Medieval Galician language and literature, Historia Troiana, marginal notes.

1. Introducción

A que hoxe coñecemos como *Historia Troiana* “bilingüe” é un manuscrito trescentista custodiado na Biblioteca Menéndez Pelayo de Santander (ms. 558) que remite en última instancia a un extenso exemplar encargado por Pedro I de Castela na segunda metade do séc. XIV (ca. 1365-69), destinado a conformarse como un gran compendio de materia clásica e cabaleiresca de gran calado e proporcións, tanto a nivel textual (358 fols.) como a nivel artístico (máis de 167 miniaturas proxectadas). É importante sinalar que o orixinal castelán fora concibido como un texto guía ou borrador preliminar que, porén, nunca se chegaría a rematar e que sería

---

1 Este traballo enmárcase no proxecto de investigación *Corpus de Textos Antigos de Galiza* (COTAGAL) do Instituto da Lingua Galega (Universidade de Santiago de Compostela).

obxecto dunha agresiva deterioración e mutilación do soporte. No entanto, o exemplar defectuoso sería restaurado poucos anos despois no último terzo do mesmo século (ca. 1369-1373), grazas á profunda intervención dun equipo de artífices galegos que traballaban probablemente baixo a supervisión do nobre Nuno Freire de Andrade, irmán do célebre Fernán Pérez de Andrade *o Boo* e mestre da influente Orde de Cristo². A dita intervención consistiu na substitución dunha boa parte do soporte deficiente por case un centenar de novos pergameos redactados en galego, utilizando como modelo, presumibelmente, os propios folios casteláns malogrados, mais aínda lexíbeis na súa práctica totalidade. Dos máis de 300 folios que integraban o exemplar híbrido galego-castelán nun principio, case un terzo deles (88 fols. aproximadamente) desapareceu ao longo dos sete séculos e medio que nos separan da súa confección. Malia que hoxe en día a *Historia Troiana* conserva 140 folios casteláns e 80 galegos, estes últimos supoñen unha maior extensión textual debido á súa maior densidade gráfica e ás dimensións máis amplas da caixa de pautado.

Desde hai case trinta anos, ademais dos fragmentos editados por Martínez Salazar (1900: 169-289), contamos coa edición da *Historia Troiana* debida a Kelvin M. Parker (1975). Como é ben sabido, trátase esta última dunha edición moi pouco fiable, que, no entanto, foi obxecto de revisión exhaustiva por Lorenzo (1982), quen corrixe numerosos erros de transcripción e edita certos fragmentos que non foran tomados en consideración até o momento³. A preparación dunha nova edición desta obra (Pichel Gotérrez 2013c), a partir dun asentamento paleográfico preliminar, permitiunos a detección de novos erros de lectura do texto base e a transcripción e colación das case 270 notas marxinais, a maior parte delas inéditas, conservadas nos folios galegos⁴. Así pois, ademais da edición (transcripción paleográfica e presentación crítica) da escritura notular coetánea da *Historia Troiana*, ofrecemos a súa descrición codicolóxica e estudamos a variación paleográfica, lingüística e textual orixinada no proceso de adaptación á escritura decorativa (rúbricas e *tituli*) do manuscrito.

2. Caracterización externa das notas marxinais

Na xénese material dun manuscrito os diferentes recursos arbitrados facilitan a inserción de certos elementos de articulación e de decoración, a través dunha axeitada

---

2 Para unha contextualización da obra orixinaria e da súa transformación véxase Pichel Gotérrez (2012a) e Rodríguez Porto (2012a).

3 O TMILG ofrece a versión de Parker (1975) coa incorporación das correccións de Lorenzo (1982).

4 Nos folios casteláns non consta ningún apuntamento marxinal, agás dúas notas de obradoiro para os iluminadores, como indicaremos máis adiante.

planificación dos reservados ou espazos en branco, do establecemento previo das súas dimensións e do seu contido (textual ou iconográfico), así como da indicación precisa e inequívoca das notas auxiliares asociadas a eles⁵. Porén, malia a súa importancia, estes textos secundarios, de cronoloxía e autoría compartidas co texto base, tiñan carácter temporal e eran concibidos para evitar erros do copista nos reservados á vez que debían pasar desapercibidos aos ollos dos lectores posteriores, polo que en moitos casos desaparecían co recorte ou desvirado dos folios. Existen diversas notas auxiliares vinculadas á elaboración do exemplar, como as *probationes pennae*, as letras de espera ou de aviso (para o debuxo das capitais), as indicacións referenciais para a realización de epígrafes (escritura destacada ou decorativa: rúbricas, *explanationes* ou *tituli, initia*, etc.), as chamadas de atención ou apuntamentos explicativos de carácter preventivo ou correctivo (de índole lingüística, textual ou material), etc. Os seguintes apartados, xa que logo, refírense a estes dous últimos elementos auxiliares.

2.1. Descrición paleográfica e codicolóxica

A escritura vinculada aos usos auxiliares da *Historia Troiana*, nomeadamente a escritura notular dos apuntamentos marxinais, reflicte unha modalidade gótica cursiva máis próxima aos usos documentais ou diplomáticos da época (segunda metade do séc. XIV), ao contrario do que acontece coa escritura do texto base, máis coidada e afin ao padrón librario coetáneo. Deste xeito, a escritura notular caracterízase por un módulo máis pequeno –máis ou menos regular ao longo do manuscrito–, un trazado máis fino –aínda que con certas variacións–, talvez polo emprego doutro instrumento escriptorio ou pola variación da posición do mesmo, un conxunto gráfico apertado e un ductus máis cursivo, rápido e lixeiro, cun maior número de nexos e ligaduras (Figs. 1-3). A tinta (negra ateixada) non difire da do texto base, aínda que a tonalidade adoita ser máis clara e o trazado máis tenue. Canto aos usos (alo)gráficos documentais empregados na escritura notular da *Historia Troiana*, son salientábeis, por unha banda, o desenvolvemento de hastas e caídos a modo de bucle levoxiro (exs. <b>, <d>, <h> ou <m>) ou dextroxiro (ex. <v>), o uso –ocasional– do <j> minúsculo como núcleo vocálico (ex. *fazja, achilles*), ou a feita (semi)sigmática do <z> (<σ>, similar a un 6) á par da tradicional figura do <z> copetudo (con forma de 5). No ámbito braquigráfico, ademais da profusión de secuencias acurtadas con varios mecanismos abreviativos no seu seo (exs. *g^g* ‘gregos’, *t^ç^o* ‘terceiro’, *g^a* ‘contra’), rexístranse determinados compendios característicos da modalidade diplomática da época (*rrs*, *rr^s* e *rr^os* ‘respondeu’, *fen^ça* ‘sentença’, *p^2* ‘por’, *c^a* ‘carta’).

5 Véxase ao respecto, entre outros, Muzerelle (1985), Ostos / Pardo / Rodríguez (1997), Maniaci (1997), Suárez González (1999: 114-117, 2001 *passim*) e Ruiz García (2002: 245-252).

Malia as dificultades da filiación da(s) man(s) da escritura notular (de menor módulo e máis cursiva) coas dos artifices do texto base⁶ (máis coitada e de maior módulo), cremos que, no caso da *Historia Troiana*, non é desacertada a identificación, pois, con independencia dos usos diplomáticos rexistrados, hai un grao bastante alto de similitude no que atinxe aos usos (paleo)gráficos e ao sistema abreviativo. Por outra banda, non podemos aseverar con total seguridade que as diferenzas rexistradas no conxunto da escritura notular –fundamentalmente as variacións ocasionais do trazado (máis fino ou máis grosso) e da intensidade e tonalidade (máis clara, tenue ou escura) da tinta– sexan debidas á execución de artifices distintos e non ao emprego alternado de diferentes penas e cun ángulo de inclinación diferente (exs. Figs. 1-3).

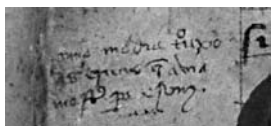

Fig. 1 Fol. 14ra

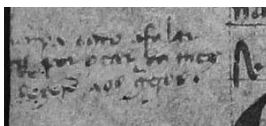

Fig. 2 Fol. 208va

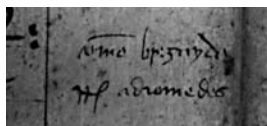

Fig. 3 Fol. 98vb

A diferenza doutros usos auxiliares (como, por exemplo, os reclamos), na *Historia Troiana* non se detecta afán estético ningún na elaboración das notas marxinais, polo que tampouco se incorporan motivos de tipo ornamental. Todos os apuntamentos rexistrados aparecen en posición horizontal e é frecuente que ocupen máis dunha liña. Canto á súa localización, na maior parte dos casos aparecen nas marxes verticais da páxina, como se observa nas imaxes de arriba, á altura correspondente do reservado da escritura decorativa (a liña corrida ou nas columnas interior e exterior). No entanto, algunhas notas aparecen puntualmente nas marxes horizontais inferior (fols. 54r, 64v, 65v, 170v, 178r) ou superior (fols. 15r, 47r), e mesmo no interior dun reservado no caso das indicacións para o iluminador (fol. 13r). No primeiro caso a nota escríbese na marxe de pé, moi próxima á directriz inferior, porque o reservado da rúbrica correspondente se sitúa ao final dunha columna ou a cabalo das dúas (Fig. 4); pola súa banda, nos dous casos en que a nota aparece na marxe de cabeza o reservado correspondente abrangue, a liña corrida, a primeira rectriz da caixa de pautado (Fig. 5). Por último, cómpre salientar un caso excepcional (fol. 39r) no que a extensa nota marxinal –neste caso de *titulus*– invade tanto a caixa de escritura das dúas columnas como a marxe

6 Véxanse ao respecto as opinións de Suárez González (2004 [1998]: 224-266, 2001: 30, n. 65) e Muzerelle (Stones 1990: 334).

de dobra e de canal⁷ e, posteriormente, é parcialmente sobrescrita polo texto da *explanationem* (Fig. 6).

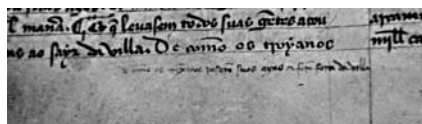

Fig. 4 Fol. 64v

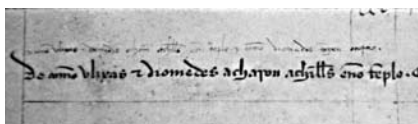

Fig. 5 Fol. 47r

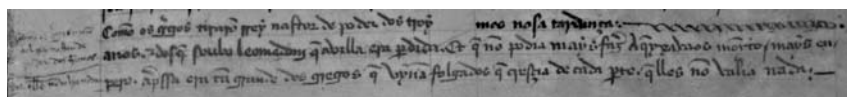

Fig. 6 Fol. 39rab

2.2. Tipos e funcións

A continuación presentamos dous tipos de apuntamentos auxiliares con diferentes funcións: por un lado, as notas de natureza referencial, que achegan a información ou instrucións necesarias para completar o reservado –textual (escritura principal ou decorativa) ou iconográfico (iluminacións)– ao que van asociados. Por outra banda, as notas de natureza correctiva, que procuran emendar os erros detectados no plano material (desordes, descolocacións, mutilacións do soporte), textual (grallas gráficas ou lingüísticas) ou discursivo (fontes incompletas ou lacunosas) do manuscrito.

2.2.1. Notas de natureza referencial

A maior parte das notas marxinais da *Historia Troiana* remiten á escritura destacada: fundamentalmente as rúbricas de capítulo e, en menor medida, os *tituli* de miniatura (Figs. 1-6). Porén, en certos casos onde coincide un reservado co inicio dun novo capítulo e falta unha das epígrafes, dubidamos de se a nota marxinal se refire á rúbrica ou ao *titulus* (exs. fols. 4r, 33v, 37r, 56v, 174v, 220r). Excepcionalmente, no

⁷ O apuntamento iníciase na marxe de dobra e, ao chegar á terceira liña, esta invade por completo a quinta liña da primeira columna; deseguido o calígrafo prosegue coa nota invadindo o espazo baleiro da cuarta liña da segunda columna (a continuación do final da escritura base desa liña: “-mos no fa tardança”) e a marxe de canal. O paso da primeira á segunda columna queda reflectido cunha liña oblicua no intercolumnio que alerta o rubricador da continuación do texto da nota. Unha vez que o calígrafo enche a marxe de canal, volve outra vez á marxe de dobra e remata ali o seu apuntamento, ao tempo que traza unha liña separadora entre as tres primeiras liñas escritas con anterioridade nesa marxe e o remate da nota.

fol. 40rb a nota marxinal reproduce, con certas variacións, o inicio dun capítulo, no canto de adiantar a rúbrica correspondente⁸.

Para alén destes apuntamentos, consérvanse unhas poucas notas de obradoiro dirixidas aos encargados da virtual iluminación⁹ dos folios galegos. Até en nove ocasións atopamos a palabra *pintar* (en tinta parda ou vermella) sinalando os correspondentes reservados dos fols. 13r, 32v, 34v, 35v, 36r, 48r e 177v (Figs. 7-10); neste último caso, ademais, a nota resulta moito máis explícita¹⁰ (*pintar a figura do mundo*, Fig. 10).

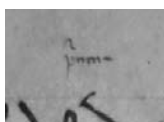

Fig. 7 Fol. 32v

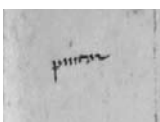

Fig. 8 Fol. 34v

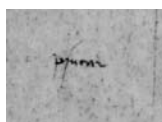

Fig. 9 Fol. 36r

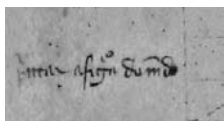

Fig. 10 Fol. 177v

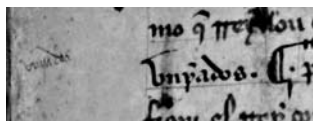

Fig. 11 Fol. 5r

Só nun caso (fol. 5r, Fig. 11) o elemento referencial é un reservado destinado a unha secuencia do texto base; nos restantes, como vimos de indicar, alúdese á escritura decorativa ou a un motivo iconográfico. O apuntamento do fol. 5r indica que se debe integrar a forma “vnyados” (participio do verbo (*h*)*uviar* ‘chegar, conseguir, acadar’) no inicio dunha das liñas da primeira columna, onde se deixou un reservado (posibelmente por incompreensión do verbo); porén, a traslación desta nota ao texto base foi deficiente, xa que o copista confunde o segundo carácter por <n> e escribe “vnyados”.

-
- 8 Talvez, algo similar aconteceu no fol. 1va, onde aínda se intúe un apuntamento marxinal ao lado dunha secuencia textual latina (un fragmento da segunda heroida ovidiana) destacada en vermello. Distinto é o caso do apuntamento do fol. 57ra, parcialmente raspado, dunha man posterior (probabelmente do séc. XV), que reproduce a última liña do texto da primeira columna da páxina.
- 9 Como xa adiantamos, as dúas únicas notas marxinais deitadas nos folios casteláns teñen esta mesma función: “la uylla | el rrey prefo | de los giegos” (86v) e “breçaýda” (95ra). Ademais delas, no fol. 89r lese unha secuencia coetánea na marxe de pé que reproduce parcialmente a última liña da columna (“agora tomafemos vengãça”). Véxase, por exemplo, Stirmemann (1989 e 1990), para as indicacións auxiliares no traballo dos iluminadores nos manuscritos medievais.
- 10 Esta interesantísima indicación refírese á coñecida imaxe do mapamundi isidoriano, motivo iconográfico tamén presente –e, sen dúbida, relacionado directamente– co manuscrito escurialense da *Crónica Troyana* castelá (véxase Rodríguez Porto 2012b).

2.2.2. Notas de natureza correctiva

A comprobación por parte dos revisores da continuidade material e discursiva dos cadernos, así como da corrección textual dunha determinada pasaxe, motivan a aparición doutro tipo de notas marxinais¹¹ como as que comentamos a continuación. En primeiro lugar, o apuntamento do fol. 28v (*conta VIII follas adeante*, Fig. 12), deitado polo supervisor do cosido fascicular, pretende alertar dun erro estrutural consistente na descolocación involuntaria do sexto caderno do manuscrito. Con certeza, de contarmos oito follas a partir deste punto chegamos ao fol. 37, onde se acha o empalme discursivo coa páxina 28v. Esta nota refórzase con outro indicador na esquina superior interna do fol. 29r (un “aquí” seguido dun sinal cruciforme, Fig. 13)¹².

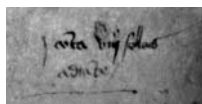

Fig. 12 Fol. 28v

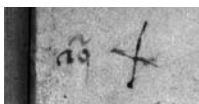

Fig. 13 Fol. 29r

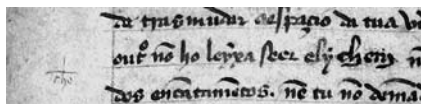

Fig. 14 Fol. 13r

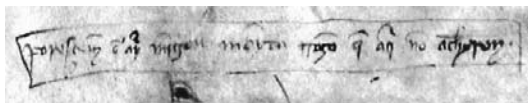

Fig. 15 Fol. 174v

En segundo lugar, no fol. 174v (*Parésceme que aquí mingou moita razón que aquí non acharon*; Fig. 15) atopamos outra indicación correctiva, mais neste caso de natureza discursiva. Malia que este folio sería descolocado máis adiante¹³, o apuntamento fai referencia aquí a unha lagoa textual (entre os actuais fols. 214 e 174) que os copistas non puideron rectificar cos materiais discursivos ao seu dispor¹⁴.

11 Sobre este tipo de notas explicativas véxase, por exemplo o traballo de Macken (1974).

12 Trátase dunha descolocación coetánea á confección da *Historia Troiana* híbrida que, no entanto, nunca chegaría a corrixirse, tal como podemos comprobar na actualidade. Debido a que aquí non podemos entrar en máis detalles ao respecto, remitimos ao estudo codicolóxico realizado en Pichel Gotérrez (2013c).

13 Probabelmente na intervención da segunda metade do séc. XIX acometida polo libreiro madrileño Gabriel Sánchez, quen coseu erroneamente este folio ao caderno 22, cando a súa posición correcta era no interior do caderno 27. Imaxinamos que na actualidade, tras a restauración do códice emprendida polo Instituto do Patrimonio Cultural de España (IPCE) en 2010-2012, o folio volveu ao seu lugar orixinario (véxase Pichel Gotérrez 2013c).

14 Debía de ser a única lagoa textual efectiva que non souberon emendar os artifices galegos, posibelmente porque, neste caso, o seu antígrafo chegara lacunoso por deterioración ou mutilación neste punto (Pichel Gotérrez 2013c).

Canto á corrección textual nunha determinada pasaxe, só atopamos un exemplo de nota marxinal¹⁵ no fol. 13r: a segunda sílaba da forma *elychem*¹⁶ do texto base (primeira columna, l. 5) foi raspada e reescrita seguindo o apuntamento correctivo da marxe de dobra (*chē*, Fig. 14).

3. Colación das notas marxinais referenciais

O contido que transmiten as notas marxinais adoita coincidir co dos elementos referenciais definitivos aos que van asociados, fundamentalmente, como xa vimos, rúbricas e *tituli*. Porén, como describiremos a continuación, non é infrecuente que haxa algún tipo de adaptación (paleográfica, lingüística ou textual) dependendo, non só da competencia gramatical e do grao de (re)creación do copista, mais tamén, en gran medida, do espazo –deficitario ou sobranter– do que se dispuña no reservado previsto na caixa de escritura¹⁷. Nas epígrafes seguintes compendiamos as diferentes variantes paleográficas –(alo)gráficas e abreviativas–, lingüísticas –fonéticas e fonolóxicas, morfosintácticas e discursivas– e textuais rexistradas na colación entre a escritura notular e a decorativa¹⁸ da *Historia Troiana*.

3.1. Mudanzas (braqui)gráficas

Do punto de vista puramente (alo)gráfico a *variatio* das notas marxinais con respecto á súa translación na escritura decorativa do manuscrito é mínima. Tan só se rexistran variacións na representación das consoantes laterais palatal (*batala* > *batalla* 64ra. II, 71va; *le* > *lle* 11ra) e alveolar (*castelo* > *castello* 55ra, *castello* > *castelo* 220rb),

15 Non corresponde aquí describir os outros mecanismos de corrección textual empregados no texto, como o riscado, a subpuntuación ou a adición de secuencias entreliañadas.

16 Forma deturpada do mítónimo Hécate, deidade grega das terras salvaxes e dos partos.

17 Mesmo ás veces o rubricador repite –na nosa opinión, en ocasións, de xeito deliberado– un determinado sintagma para manter a xustificación completa da columna: exs. “Das feitura de Elena *Elena*” (49vb. II), “De como as outras cem naves tomarom porto *tomaron porto*” (62va), “Como Colcas respondeu *respon* (sic) a súa filla” (99rb.I), “Agora leixa contar desto por contar *por contar* como chegou a reiña Pantasalona” (178va).

18 Véxase como exemplo, entre outros, o traballo de Arbor Aldea (2009) ou o recente estudo de Rodríguez Guerra (2013) sobre as notas marxinais do *Cancioneiro da Ajuda*. Para a clasificación das variantes empregamos, fundamentalmente, os traballos de Sánchez-Prieto Borja (1998), Fernández-Ordóñez (2002 e 2012) e Montejo García (2005). Nos exemplos incluídos deseguido aparece en primeiro lugar a forma rexistrada na nota marxinal e a continuación, seguido do ángulo (>), a forma que aparece na correspondente rúbrica ou *titulus*. Nos casos en que só aparece unha das opcións (a da nota ou a da escritura decorativa) indicamos coa sigla (N) entre parénteses os exemplos correspondentes ao apuntamento auxiliar; en caso contrario (rúbrica o *titulus*) non se indica nada. A numeración refírese á localización da nota marxinal na páxina.

da consoante nasal implosiva final (*forom* > *foron* 170ra.II) e da vogal palatal /i/ en contexto de núcleo silábico (*fugir* > *fugyr* 5vab, *sobio* > *sobyu* 13vcd)¹⁹.

No plano abreviativo, segundo o esperábel, atopamos unha maior proporción de formas abreviadas nas notas marxinais do que na escritura decorativa (*fcā* > *feyta* R 107ra.I, *fcās* > *feytas* 50ra.V, *fcās* > *feyturas* 50ra.II, 50ra.III, 53ra.I, 53ra.II, *pat^rculg* > *Patrúculus* 50ra.III; cfr. *pirros* > *pirr₉* 173rb).

3.2. Mudanzas lingüísticas

3.2.1. Variación fonética e fonolóxica

A nivel escriptolingüístico as diferenzas son máis significativas. No que atinxe ao vocalismo, rexístranse varios casos de variación en contexto átono (<i> ~ <e> *divisar* > *devisar* 176vb, *figura* e *fegura*²⁰ > *fegura* 177vb; <e> ~ <u> *engüentos* > *ungüentos* 10rb, <a> ~ <e> *fortaleza* > *forteleza* 218vd, *Braçayda* > *Breçayda* 107vb; <o> ~ <u> *priamos* > *priamus* 66rb.I, <eu> ~ <e> *Eucuba* > *Ecuba* 211va.I), na representación da (des)nasalización vocálica e do hiato homorgánico (*meezinas* > *mēezinas* 11ra; *ymagē* > *ymagee* 105vb.I, *ymageē* > *ymagē* 106rb, 106vb) e na representación do ditongo decrecente na terminación da P3 do pretérito de indicativo dos verbos regulares (*aprendeo* > *aprendeu* 214va.II, *junzeo* > *junzeu* 10vab). Canto ao consonantismo, observamos variación no caso das labiais sonoras (*enbiou* > *enviou* 173ra.I, *vuscar* > *buscar* 173va), do <b> en posición de coda silábica (*cibdade* > *cidada* (*sic*) 98rb.I), do grupo /kt/ (*ettor* > *ector* 178vb.I, *eittor* > *ector* 105va.III), da secuencia <g(u)a-> tónica (*g^rrdas* > *gardas* 6vb), da fricativa apicoalveolar (*messageiros* > *mesageiros* 172vab, *pasara* > *passara* 212va.I), da africada ou fricativa dentoalveolar (*Brezaida* > *Breçaida* 98rb.II, 98vb, 99ra.I), da fricativa prepalatal (*leyxa* > *leyza* 209va) e, tamén, no caso da redución ou relatinización da secuencia consonántica /mn/ (*calunas* > *calūpnas* 105va.III). Por último, a nivel fonosintáctico observamos variación na representación da asimilación /sl > ll > l/ (*todos los* > *tódoles* 53vb).

19 Nas voces onomásticas os erros deitados na nota marxinal non sempre se transmiten ao texto base: *Idomedes* > *Idomenes* (214rb.II), *Agameno* > *Agamenón* (211va.I); cfr. *Hermejona* ‘Hermione’ > *Hermejona* (217va.I), *Horestus* ‘Orestes’ > *Horestus* (217vb.III), *Achilles* ‘Aquilides’ > *Achilles* (218ra), *Pelopenso* ‘Peloponeso’ > *Pelopenso* (7ra). Noutros casos, a forma correcta da nota marxinal detúrpase no texto base (*Idomenes* > *Idomes* 213rb, 213va) ou aparecen dúas versións distintas e erradas en ambos os dous lugares (*t^ruer₉* > *tergus* 211vb ‘Téucer ou Teucro’).

20 *Fegura* aparece tanto na nota marxinal como no *titulus* correspondente; porén, aparece *figura* no apuntamento destinado ao ilustrador (*pintar a figura do mundo*) localizado na mesma marxe.

3.2.2. Variación morfosintáctica

No plano (pro)nominal hai, en primeiro lugar, algúns casos de alternancia no tocante á presenza ou ausencia do artigo determinado seguido do substantivo (exs. 1) e do posesivo²¹ (ex. 2):

- (1) Como comeron con el re[i Tántalo] todos dioses e deesas > Como comeron con el rei Tántalo todos *os* dioses e deesas (31rb)
 Como gregos ouveron r[espоста]... > Como *os* gregos ouveron resposta... (173rb)
 [Co]mo troianos non quiseron seír aa batalla > Como *os* troianos non quiseron seír aa batalla (176va)
 Como *el* rei Naupus fezo quebrantar a frota > Como rei Naupus fezo quebrantar a frota (210vb)
- (2) De como a deesa Venus diso *a* súa razón > De como a deesa Venus diso súa razón (34ra.II)

Canto á posición do clítico pronominal, do que atopamos un caso de variación (ex. 3), consideramos que se trata dun fenómeno propiamente morfosintáctico e non discursivo (cfr. *infra*), xa que, malia supoñer unha alteración da estrutura sintáctica, non comporta ningún tipo de mudanza interpretativa²²:

- (3) como a reiña Isif[re] enviou por el... e *o* tomó p[o]r m[arido] > como a reiña Isifre enviou por el e *tomoo* por marido (8rab)

No plano verbal atopamos algunhas diferenzas relativas á desinencia da P3 do pretérito de indicativo dos verbos regulares (*tomó* > *tomou* 15rcd, *enbió* > *enviou* 170vb) e irregulares (*feze* > *fezo* 16ra). No primeiro caso puido haber interferencia lingüística por indución do antígrafo, presumiblemente castelán, como xa indicamos.

No ámbito da substitución léxica, nun pequeno conxunto de casos rexístranse variantes sinonímicas cuxo grao de semellanza está motivado, a diferenza do que acontece coa variación discursiva (cfr. *infra*), pola presenza ou alternancia de prefixos (*aventura* - *ventura*; ex. 4) ou sufixos (*adormecer* - *adormentar*; ex. 5):

21 Consideramos aquí, con Sánchez-Prieto Borja (1998: 63-64), que a actualización ou non do substantivo ou o emprego do artigo ante posesivo, entre outros fenómenos, poden considerarse casos de variación morfosintáctica; en troques, Fernández-Ordóñez (2002: 125, n. 25) prefire interpretalos como variantes discursivas pois non as considera estritamente sinónimas.

22 Así en Fernández-Ordóñez (2002: 126-127).

- (4) [Como Menalao cont]ava as *venturas* que passara > Como Menalao contava as *aventuras* que passara (212va.I)
 (5) ...d[izía súas] palabras de encant[amento para *ador*]mecer o dragón > ...dizía súas palabras de encantamento para o *adormentar* (11rb)

Por último, cómpre mencionar a frecuente omisión ou alternancia da preposición (*a*, *de* ou *en*) na secuencia introdutoria *leixar (a/de/o) falar... por contar (en) como* (exs. 6). Do mesmo xeito, é habitual a variación na presenza ou omisión da preposición *de* cando acompaña a conxunción *como* (exs. 7):

- (6) Agora leixa o conto falar... > Agora leixa o conto *de* falar... (173ra.II)
 Agora leixa o conto *de* falar... > Agora leixa o conto *a* falar... (178vb.III)
 Agora leixa o conto *de* falar... > Aquí leixa o conto falar... (209ra.I)
 [Agora leixa o con]to *a* falar... > Agora leixa o conto falar... (212va.II, 212vb.II)
 [Co]mo Jaasón fezo saber... *como* era y > Como Jaasón fezo saber... *em como* era alí (10rab)
 Agora leixa o conto *de* falar deste por contar *como* as trégoas foron postas > Agora leixa o conto *a* falar deste por contar *en como* as trégoas foron postas (170ra.II)
 (7) ...e *como* Diomedes tangeu o corno > ...*et de como* Diomedes tangeu y o corno (47rab)
Como os gregos sacrificaron a Diana e tomaron porto > *De como* os gregos sacrificaron a Diana et de como tomaron porto (54vb.II)
De como Nástor [ouvo gran pesar] porla morte de Antílogus > *Como* Nástor ouvo gran pesar da morte de Antílogus (172rb.II).

A alternancia preposicional tamén se rexistra en asociación co verbo *aver* (ex. 8) e, entre preposición e conxunción, co verbo *juntar* (ex. 9). Finalmente, a aparición ou non da preposición *a* seguida do obxecto directo tamén é salientábel (exs. 10):

- (8) Como Nástor [ouvo gran pesar] *por*la morte de Antílogus... > Como Nástor ouvo gran pesar *da* morte de Antílogus (172rb.II)
 (9) Agora contaremos como se juntaron os gregos *e* os troianos > Agora contaremos como se juntaron os gregos *con* os troianos (67ra)
 (10) Como el rei Príamo e a reíña Ecuba fala[ron] con o pastor que criou Pa[rís] > Como el rei Príamo e a reíña Ecuba faláron con o pastor que criou *a* París (36vb)
 Como Telógomus ch[egou veer] *a* Ulixas > Como Telógomus chegou veer Ulixas (219rb)

...o[uvera de] matar *a* Diomedes > ...ouvera de matar Diomedes (211vb)
[Como Ta]ltabius... levou *a* Orestes > Como Taltabius... levou Orestes
(211va.II)

3.2.3. Variación discursiva

Seguindo a Fernández-Ordóñez (2002: 119-128), forman parte da variación discursiva todos aqueles fenómenos que implican *proxección* –expresión ou omisión– de constituíntes potenciais da oración, sen que esta posibilidade poida afectar as relacións sintácticas básicas que asocian os distintos integrantes léxicos da mesma. Así pois, a diferenza da variación textual, como veremos despois, a variación discursiva non implica a transformación da estrutura argumental. Porén, dentro das mudanzas lingüísticas, a variación discursiva talvez comporte unha intervención máis conseqüente e activa por parte do copista²³.

3.2.3.1. Proxección de constituíntes²⁴

Cómpre sinalar primeiramente a proxección de elementos requiridos pola cuantificación propia de sintagmas nominais (exs. 1), adxectivos (ex. 2) ou verbos (ex. 3):

- (1) Como Jaasón fezo saber a el rei Oetes et a *toda* súa corte... (10rab)
...et o entrarom por *grande* forza (55vab)
...et do *grande* doo que por el fazíam (175va)
- (2) que alí ían moi altos reis e de *moi* grande poderío (36rb)
- (3) ...e o tornou mancebo *de todo* (N 15rcd)

Noutros casos rexistramos a proxección dos determinantes posesivo (ex. 4) e identificativo (ex. 5):

- (4) Como Agamenón fezo *súa* fala con tódos|los príncipes (N 53vb)
- (5) ...os nomes [dos] reis e duques e condes [*e outros*]/s príncipes (N 60va)

Por outra parte, detéctase a proxección pronominal de certos constituíntes exixidos pola estrutura argumental do verbo, como os sintagmas requiridos pola rección ver-

²³ Montejo García (2005: 215).

²⁴ Como xa indicamos, nos exemplos de abaixo indicamos cun N entre parénteses as secuencias pertencentes ás notas marxinais; en troques, non facemos ningunha indicación cando se trata da escritura decorativa.

bal, compostos, no caso que nos ocupa, por un adverbio pronominal (exs. 6) ou un pronome tónico nunha construción partitiva (ex. 7):

- (6) ...caío enno mar et morreu y (6rab)
...como Palomades chegou y con XXX^a naves (N 61vb.I)
- (7) ...[como p]arou súas gentes [e fez]o príncipes *deles* (N 61va)

Por último, é fecunda a proxección de elementos léxicos previamente introducidos no enunciado e, por tanto, perfectamente recuperábeis ou suprimíbeis, por redundantes ou innecesarios, como no caso da secuencia (*de*) *como* en enunciados coordinativos:

- (8) Como Achilles poso amor con Colcas e *como* Colcas foi con el (54va.I)
De como os gregos sacrificaron a Diana et *de como* tomaron porto (54vb.II)
Como Paris matou Ajas Talamón et *como* Ajas matou a el... (175rab)
Como todos acordaron enno consello de Ércoles e *como* apostaron... (N 38ra)

A proxección de elementos léxicos pode vir motivada tamén polo contexto semántico no que se atopa unha determinada secuencia, como nos exemplos de abaixo (9), nos que se engade unha secuencia nominal parafrástica que actualiza ou precisa innecesariamente unha voz onomástica:

- (9) Da resposta que dou *el rei* Príamus... (57va)
Dos sete mares que som en *terra de* Asia (178ra.I)
Dos doze ríos principaes que son *enna parte de* Asia (178rb.I)

Ou tamén pode estar inducida polo contexto discursivo do capítulo en cuestión ou do precedente, o cal, precisamente, acontece con frecuencia no ámbito onomástico:

- (10) ...que era morto e a cidade *de Troia* destruída (N 40vb.I)
[Como Éc]tor foi príncipe [e señor] de todos os que [vieron] a defender *Troia* (N 61va)
De como os mensaxeiros *de Agamenón* están con Príamus (172vab)
Como Achilles repondeu ao mandadeiro da reíña *Ecuba* (171ra.I)
...como fe[zera aver a donzela] a seu compañeiro [*don Alfinor*] (N 213rb)
[Como Ulix]as aprendeo novas dos [que] ían casar con a *Pen[élope]*, súa moller (N 214va)
...filla de Menalao e *de Elena* (N 212vb.I)

3.2.3.2. Substitución de constituíntes da mesma categoría

Para alén da expresión ou omisión de constituíntes, a substitución destes por outros da mesma categoría supón unha reinterpretación lixeiramente distinta por parte do copista, mais gramaticalmente posíbel, limitada a un repertorio de elementos finito e xeralmente compatíbel co contexto no que se integra. No caso que nos ocupa rexístrase a substitución, en primeiro lugar, entre adverbios (exs. 11) e, no plano verbal, entre diferentes paradigmas temporais²⁵ (ex. 12):

- (11) ...fezo saber... como era *y* > ...fezo saber... como era *alí* (10rab)
Agora leixa o conto de falar... > *Aquí* leixa o conto falar... (209ra.I)
- (12) [Como M]edía *fezo* dous altares > Como Medía *fazía* dous altares (14vab)

A substitución pode afectar tamén a elementos léxicos, trocados por outros con distinto grao de sinonimia e que, a diferenza da variación morfosintáctica, non comparten o mesmo étimo. É o que acontece no plano nominal coas formas *azes* - *naus*, *serpe* - *dragón* (exs. 13), e no plano verbal coas formas *contar* - *dizer*, *ir* - *saír*, *vïir* - *chegar* (exs. 14):

- (13) ...como apostaron súas *azes* > ...como apostaron súas *naus* (38ra)
 ...como se adormeceu a *serpe* > ...como se adormeceu o *dragón* (11ra)
- (14) [Agora leixa o con]to falar deste por *contar* como... > Agora leixa o conto falar deste por *dizer* como... (212va.II)
 De como os troianos... *foron* fóra da vila > De como os troianos... *se saíron* fóra da vila (64va-b)
 Como Achilles *vëeo* aa batalla > De como Achilles *chegou* aa batalla (64ra.II)

Do punto de vista da interferencia lingüística, hai un exemplo claro de castelanismo na escritura decorativa que, porén, aparece nas notas marxinais coa correspondente solución galega (*perigoo* > *perigo* 209rb). Canto á forma *palacio* (rúbrica 25vab; cfr. nota *paazo*) é discutíbel considerármolo como un castelanismo e non como un cultismo.

Canto aos numerais, non é infrecuente a transformación do número romano da nota marxinal á forma plena na escritura do texto base: *vij* > *séutima* (99vd), *xij* > *doze* (178rb.I), *xij* > *treze* (178rb.II), *xxe* > *viinte* (171rb.I), *xxj* > *viinte e hũa* (178vb.III).

25 Non incluímos aquí o caso da nota 170ra.III (Como os gregos eran enfadados e se *repentían* do que começaran > Como os gregos eran enfadados e se *repentidos* do que começaran), pois debe de ser un erro de copia por parte do escribán da rúbrica correspondente (*repentían* - *repentidos*) ou talvez un caso de omisión involuntaria do auxiliar (*repentían* - (*ian*) *repentidos*?).

3.2.3.3. Cambios de orde

En moitos casos a variación discursiva está tamén na orixe dos cambios de orde secuencial. Cómpre distinguir dentro deles as inversións entre constituíntes situados nun mesmo nivel na estrutura gramatical (ex. 15) e os cambios de orde entre constituíntes xerarquizados nesa estrutura (exs. 16). Neste último caso a alteración da orde supón mudar a sucesión de constituíntes do texto e, xa que logo, os cambios estruturais producidos poden implicar leves cambios de sentido (cando menos de carácter enfático), polo que convén enmarcalos dentro da variación discursiva:

- (15) Como as trégoas *foron postas* > Como as trégoas *postas foron* (105ra)
- (16) Como *arribaron* Jaasón e os gregos en terra > Como Jaasón e os gregos *arribaron* en terra (8rb)
  - [Como viña Pa]ris e tragía *consigo* [Oenone]... > Como viña Paris e tragía Oenone *consigo*... (36va.I)
  - Como *Brezaida* se [vai para a oste] > Como se vai *Breçaida* para a oste (98rb.II)
  - Como o mandadeiro *se* tornou á cidade > Como *se* o mandadeiro tornou á cidade (171ra.II)
  - Como Eneas mezcrou Diomedes con *Egeal*, súa moller > Como Eneas mezcrou Diomedes con súa moller *Egeal* (211ra)

3.3. Mudanzas textuais

A variación textual, como xa adiantamos, implica a transformación da estrutura argumental dunha oración, xa que se relaciona frecuentemente coas mudanzas nos constituíntes léxicos fundamentais –predicados e argumentos–, ben sexa por substituílos, omitilos ou engadílos, e cos cambios nas relacións que eses elementos establecen entre si. Así pois, atopamos casos en que muda o papel sintáctico dun constituínte (ex. 1), se substitúe un elemento por outro que non pertence á súa mesma categoría gramatical (exs. 2) ou se transforma en gran medida a configuración sintáctica (ex. 3):

- (1) ...os nomes [dos] reis e duques e príncipes e condes [e outro]s príncipes de gran [poder] que *lle vieron fazer [aju]da* > ...quaes foron os reis e duques e príncipes *que o vieron ajudar* (60va)
- (2) [Agora] leixa o conto a falar... por dizer *os nomes* [dos] reis e duques e príncipes e condes... > Agora leixa o conto falar... por contar... *quaes foron* os reis e duques e príncipes... (60va)
  - Como a reiña enviou por Achilles *que lle viesse falar* > Como a reiña enviou por Achilles *que viesse a ela* (170vb)

- (3) [*Como Ele*]na *fazía doo* por [Paris] > *Do doo que fazía Elena* por Paris (175va.II)

Porén, o máis habitual é a adición ou supresión de constituíntes léxicos na oración, en maior ou menor medida non recuperábeis polo contexto semántico ou discursivo. Na colación entre as notas marxinais e a escritura decorativa, observamos a cancelación ou acrecentamento desde sintagmas de natureza nominal, adxectivo, adverbial ou verbal (exs. 4), algúns deles aposicións explicativas (exs. 5), até secuencias argumentais con función de suxeito, obxecto directo, indirecto ou circunstancial (exs. 6):

- (4) ...como rogarom as [*infant*]as fillas del rei Pelias (N 20va)
 ...fala do que fazían gregos *e troianos* (N 107ra.II)
 ...moitos *nobles* príncipes (2ra)
 ...a *moi noble* cibdade de Troia (3rcd)
 ...da grandeza que avía enno *moi excilent e moi noble* rei Priamos (50vb. II)
 Como Breçaida dou a Diomedes *hũa moi noble* manga²⁶ do seu brial (107vb)
 ...os nomes [dos]... condes [e outros]s príncipes *de gran [poder]* (N 60vb)
 ...nomes [dos] reis e duques *e condes* (N 60va)
 ...que estava *dentro* enna isla do reino de Colcas (N 10rb)
 ...que alí ían *moi altos* reis e de *moi grande* poderío e de *moi nobles* corazóns *e moi orgullosos e ardidos* (36rb)
 ...e foi ende deitado *e desterrado* por Eneas (N 208ra)
- (5) [Como Ta]ltabius, *vasalo de Aga[me]nón*, levou a Orestes (N 211va.II)
 Como Orestes casou con Hermíona, *súa prima*, filla de Menalao (N 212vb.I)
- (6) Como foron ajuntadas as naves e como *cada hun* avía nome de aqueles que as tragiam (53rb.II)
 ...[como a reiñ]a Pantasalona chegou [*en ajuda*] dos *troianos* (N 178va)
 Como os troianos que escaparon *do esterramento de Troia* se foron para Antenor (N 208vb)
 [Agora l]eiza o conto a falar... por contar *da mez[cla que]* *fezeron aos gregos* (N 209va²⁷)
 Como el rei Naupus fezo quebrantar a frota dos gregos *nos penedos* (N 210vb)

²⁶ A secuencia *hũa moi noble* aparece na nota marxinal como o artigo determinado *a*.

²⁷ Neste caso, por razóns que descoñecemos, a rúbrica correspondente remata abruptamente despois de copiar a secuencia *por contar*.

...como os gregos s[e chegavan *por*] *veer Elena* (N 212rb.II)
 Como Agamenón envi[ou pedir o corpo] de Achilles *a el rei* (N 172rb.I)
 Da fortaleza que mandou fazer Ulixas *para en ela defender* (N 218vd)
 Como Jaasón tomou os touros... e os junzeu *enno jugo* (10va)
 ...rogaram... que tornase a seu padre mancebo como tornara a Esón, seu sogro, *a rogo de seu marido Jaasom* (20va)
 Como el rei Príamus fazia seu doo *por seu padre Leomedom* (40vb.II)
 ...et de como se acollem todos aa vila *fugindo quanto máis podem* (39vb)
 De como Ajas Talamón vëeo aa batalla *et como diso aos seus que fosem con el* (72ra)

Por último, a medio camiño entre a variación textual e a discursiva, a adaptación da nota marxinal ao elemento referencial correspondente ás veces supón a simplificación ou paráfrase dun determinado agrupamento verbal composto (exs. 7: *o saíron receber* > *recebéronno*, *vieron fazer ajuda* > *vieron ajudar*) ou a substitución dunha cláusula enteira por un segmento (pro)nominal ou viceversa (exs. 8):

- (7) [Como viña Pa]ris e tragía consigo [Oenone e *o saír*] *on receber os infantes* > Como viña Paris e tragía Oenone consigo e *recebéronno* [*o*] *infant[e]s* (36va.I)
- (8) [Agora leixa] *o conto a falar de Troia...* > Agora leixa *contar desto...* (66va)
 Agora leixa o conto *falar do consello de colcas* por contar... > Agora leixa o conto *esto* por contar... (54vb.I)
 Como Agameno enviou [pedir a] Príamus *que dese lugar para [suterrar]* a Achilles > Como Agamenón enviou pedir a Príamo *sepultura* para Achilles (172rb.III)
 Como Braçaida dou a Diomedes a manga do seu brial *para pendón* > Como Breçaida dou a Diomedes hũa moi nobre manga do seu brial *para que fezesela pendom* (107vb)

4. Edición das notas marxinais

Felizmente, grazas ao emprego da luz negra e á observación directa do volume desencadernado, foi posíbel a lectura de case todas as notas conservadas no manuscrito. Porén, nalgúns casos a transcripción íntegra non sempre foi satisfactoria, ben por deterioración natural (fols. 12v, 40v, 60r, 217r) ou artificial (escritura raspada ou apagada: fols. 3r, 5r, 16ra, 47r, 54r, 220r), ben por mutilación (debido aos sucesivos desvirados das marxes: fols. 25r, 50r, 50v), ben por permanecer as notas ocultas baixo unha cartivana moderna (fols. 2r, 53r).

Incluimos neste traballo unha dupla lectura das notas. A transcripción paleográfica (TP), de carácter ultra-conservador e cun nulo ou moi baixo grao interventivo, é apta para estudos escriptolóxicos xa que recolle a variación alográfica (exs. <i / ĭ / j / J²⁸>, <r / ʀ>, <s / ſ>, <z / σ>, etc.) do manuscrito, así como a puntuación, a segmentación gráfica, os usos maiúsculos orixinais, a acentuación (plicas) e outros sinais asociados a determinados grafemas (ex. <y / ý / ŷ / ȳ>). Así mesmo, no ámbito abreviativo, recolle os diferentes sistemas braquigráficos sen expandir (lineta superior, sobreposición literal, sinais especializados²⁹), para os que, ademais, discriminamos a súa morfoloxía pictográfica básica, a súa localización na cadea escrita e, de proceder, a súa extensión ou alcance.

Nunha segunda lectura, apta para estudos lingüísticos e literarios, ofrecemos a presentación crítica (PC) do texto, que, por unha banda, supón a regularización, nivelación e redistribución das unidades gráficas irrelevantes do punto de vista escriptolingüístico³⁰ e a introdución de certos parámetros de adecuación suprasegmental (segmentación gráfica, acentuación, puntuación, nivelación do trazado maiúsculo e minúsculo). Cantos ao sistema braquigráfico, indicamos sempre en *italico* o desenvolvemento dos símbolos abreviativos³¹. Por outra banda, a PC procura restituír as secuencias ilexíbeis por deterioración ou mutilación, a través da colación coas rúbricas e *tituli* do manuscrito e, en ausencia destes, a partir da escritura decorativa da *Crónica Troiana* galega (BNM ms. 10233) e da *Crónica Troyana* castelá (Escorial ms. h.I.16). Porén, sempre que é posíbel, procúrase respectar o *usus scribendi* da modalidade notular.

Por último, no tocante á disposición do texto, empregamos as seguintes convencións tipográficas: cada unha das notas marxinais vai identificada polo folio e localización

28 O <j> indica *i* baixo ou caudato con apéndice curvo, <ĭ> representa *i* caudato recto, <J> representa a variante de trazado alto.

29 O bucle supralinear levoxiro <^>, o trazo infralinear <ṗ>, o trazo mediolinar <ſ̄>, o lazo infralinear <ṗ>, o trazo supralinear quebrado <^>, o bucle supralinear duplo <^>, o símbolo <9> e a nota tironiana.

30 Por exemplo, a nivelación en <u, ĩ> ou <v, j> segundo o valor vocálico ou consonántico, respectivamente, das grafías <v>, <u>, <ĭ>, <j>, <J> ou <y> (exs. *agoÿreÿro* → *agoireiro*, *Jnfāta* → *infanta*, *h'mjona* → *Hermíona*), regularización en <l> ou <ll> segundo o valor alveolar ou palatal (exs. *batala* → *batalla*, *castello* → *castelo*), redistribución das grafías <c> e <ç> segundo o seu uso ante vogal palatal ou central/velar (<c> + <e, i>, <ç> + <a, o, u>; exs. *çercaſem* → *cecasem*, *ſacſiçios* → *sacrificios*), das grafías <g> e <j> segundo o seu uso ante vogal palatal ou central/velar (<g> + <e, i>, <j> + <a, o, u>; ex. *meſſaJe* → *messagen*), das grafías <r> e <rr> segundo o seu uso vibrante simple /r/ ou múltiple /r/, respectivamente, e conforme a norma ortográfica actual (ex. *orrog* → *o rogo*), etc. Pódense consultar os criterios de edición empregados na *Historia Troiana* en Pichel Gotérrez (2013a).

31 No caso da sobreposición literal, deixamos en tipografía redonda os caracteres exponenciais. Para o sistema abreviativo empregado no texto base da *Historia Troiana* e a súa presentación crítica véxase Pichel Gotérrez (2012b, 2012c e 2013b).

na páxina e columna (a numeración romana indica a orde de colocación de cada nota cando hai varias deitadas na mesma marxe), o cambio de liña indicase só na TP mediante unha pleca (|), os segmentos entreliaados aparecen en posición exponencial na TP e entre plecas oblicuas (\./) na PC, as lecturas dubidosas márcanse entre ángulos (< >), as secuencias ilexíbeis por deterioración ou mutilación do soporte preséntanse, respectivamente, entre [...] e [---]; as restitucións editoriais na PC preséntanse con colchetes ([ ]).

4.1. Transcrición paleográfica (TP)

- **1ra** [...]uada τ q̄n era p̄meyro q̄a puou
- **1va.I** [---]eýna filiis de ropede | [---] a demofon oJnfante
- **1va.II** [---] ella
- **2ra** [---]o forō aJūtadof | [---]ytos p̄ncipes
- **2va** [---]oý a puacō | [---]oýa
- **3ra.I** de comō el rreý t̄ata[---] | seu padre rrej Jupjt^ [---] | p^ndeou oJnfañt ga[---] | fillo del rreý de t^y[---] | ua acaça.
- **3ra.II** comō el rrey leomedō fezo | çercar a çi[.]dade de troya.
- **3va** [-]mō el rreý leomedom τ febo | [-] hū q̄ çercafem os muros de | trōa.
- **4ra** de comō h̄col̄s | peleJou cō as beftias | do m^r τ liouou a Jnf̄ata | anf̄ona do podez d̄llas | τ comō ella eftaua aly parada
- **5ra** comō t^ya começou | de andaz en pelig^s | τ frey q̄br̄atada | duas vezes
- **5rb** [...] comō ercoles [...] q^ntos y [...]
- **5va** [---]e pafarō omaz poz fugiz
- **6rb** de comō frixo τ lepne [---] | carn^o. τ como lepne c[---] | τ morreo.
- **6va** [---]ou omaz τ aportou ēna | [---] defý τ de feu ȳrmaō τ do carn^o
- **6vb** comō fr̄ixō en- | c̄atou alāā τ | Δpofo ēno t̄plo | τ comō pofo poz | g^rdas os touros | τ afezpeñte
- **7ra** comō el rreý pelias | rreynou ēno rreyno | de pelopēfo
- **8rb.I** comō Jaafon aporfo[-] | eno rreyno de elep[-] | τ comō arreyna yfif[-] | enviou poz el τ lē [-] | del τ otomo p̄z m[-]
- **8rb.II** comō arribarō Jaafō[-] | τ os gregos en f̄ra
- **8vb** dos fillos τ fillas | q̄ el rreý oeta avia
- **9va** [---]eedea eftaua ēno tēplo τ lle | [---]aafon τ comoa tomou pla | [---]
- **10ra** [-.]mo Jafon fezo fābz aelrrey | oetes τ a fua corte como era y.
- **10rb** de comō media d[-] | os enguētos τ [---] | pa conq̄riz a lā[---] | do carneyro enc[---] | q̄ eftaua ēna y[---] | colcas

- **10va** [---] tomou os touros τ | [--]gaua τ os Junzeo | [---]cā po cō ellš
- **11ra** como Jafon fe vntou | cō as meezínas q̄l | medea dera τ dizēdo | fuas palau^s fe | adormeçeu a fpe.
- **11rb** comō Jaafon avía [---] | o dragō. τ comō d[---] | palau^s de encāt[---] | meçez o dragō τ d[---] | a lāa dourada.
- **12ra** como media fe [---] | golou feu yrmā[---] | acabeça τ leuo[---]
- **12va.I** [...]
- **12va.II** [---] amedia q̄ t^onafe | [---]çebo.
- **13ra** pintaz
- **13rb** como media fazía fe[---] | pa tornaz mächebo aefo[--]
- **13va.I** [---]bjo ēno carro τ fe | [---] a collē as eruas.
- **13va.II** [---]bio ēnos dragōes | [---] foŷ pofta eno carro
- **14ra** comō media t^ouxo | as eruas q̄ avía | meft[^] pa efom
- **14va.I** [---]edia fezo dous altars | [---]es. τ degolou os dous | [---]^tos τ fezo fac'fçios.
- **14va.II** [---]ía fezo hū efrado | [---]ruas τ deytou en el | [---] feḡ encantamētḡ
- **15ra** comō media tomou fáchas τ as ençēdeu ēnos altarš τ fe[---]
- **15rb** Como media degolou [---] | facou ofangre vello. τ [---] | tou as eruas τ as me[---] | la boca τ poz la chaga [---] | τ otorno mächebo
- **16ra.I** comō Efyfre rreŷña | do rreyno de elenos | feze sua c^a pa Jaafō
- **16ra.II** [...] Jaafom
- **20rb.I** comō as J[---] | pelías rre[---] | rrogarō q̄ [---] | mächebo
- **20rb.II** comō rreçeber[---] | Jnfantas am[...] | mollē de Jaafō[--]
- **20va** [---]mō rrogarō as | [---]as fillas del | [---]lías amedea | [---]afe afeu padre | [---] comō tomara | [---] feu fōgro.
- **25rb** da [---] | τ [---]
- **25va** [---]edia τ | [---] ēno paaço | [---]tou ael
- **28vb** cōta viij^o follas | adeäte
- **31rb** comō comerō cō el rre[---] | todos diofes τ deefa[---] | çaa
- **32va.I** p'ntaz
- **32va.II** [---]cordía deŷtou a maçāā | [---]uno. τ palas. τ venḡ.
- **32vb** comō vierō as ^{us} deefas | aJuŷzo aŋt Jupit[^]. τ el | comō as ēbiou aparís
- **33va** [---]o adeefa Juno
- **34ra.I** da rrazō de palas poz la | maçaa
- **34ra.II** de comō adeefa venḡ difo | a sua rrazō.
- **34va.I** [---]ça poz la maçāā.
- **34va.II** pintaz

- **34va.III** [---]eeľas oýz afen^aça de parís | [---]jazō da maçaã
- **34va.IV** do foño q̄ fonou parís | τ comō el rreÿ p'amo τ | arreÿna ecuba enviarō | poz el.
- **35va** pintaz
- **36ra** p̄ntaz
- **36rb** de comō [---] | <cō> oua[---] | de fe[---]
- **36va.I** [---]rís τ tragía oľigo | [---]ō rreçebōz os Infantes
- **36va.II** [---] el rreÿ τ a rreÿna [---]
- **36vb** comō el rreÿ p'amo τ | arreÿna ecuba fala[.] | cō opaľtoz q̄ c'ou pa[...]
- **37rb** como h̄rcol̄s τ o[---] | aJudaz entra[---] | apo^zēno po[---] | todos feu cōľel[---] | nobles q̄ a[---] | τ de g^ande po[---] | coraçōes
- **37va** [---]col̄s τ comō p̄tío as | [---]
- **38ra** comō todos acordarō | ēno oľello d̄ ercol̄s | τ comō apoľtarō fuas | azes
- **38va** [---]omedō ľayo de t^aya | [---] a lidaz
- **39rab** comō os g^agos tirarō | ael rreÿ naľtoz de | podez dos t^ayanos. τ deľq̄ el rreÿ leomedō ľoubo q̄ avila era p̄dida [.] q̄ [...] podia faz[^] tã al[.] q̄os | aľq̄xaua [...] ap[^]ľľa era tã g^ande dos g^agō q̄ vÿnã folgados [---] | p̄te q̄ľls nō valÿa nada.
- **39vb** de comō erol̄s τ os | gregos ferē ēnos t^aya | nos τ comō matou | ercol̄s leomedon rreÿ | de troÿa τ comō fe acollē | todos aavÿla
- **40rb** deľpoÿs q̄ľe p̄tirō [---] | a çidade de t^aya [---]
- **40va** [...]
- **40vb.I** comō p'amos ouvo | nouas del rrey leomedō q̄ era | morto τ açidade | de t^aya deľtroyda
- **40vb.II** comō el rreÿ p'amō | fazía feu doo.
- **46ra.I** comō ob̄po p̄teo diľo, aa | deeľa tetis comō avia | de morr[^] achill̄s ēna | ç[^]ca de troÿa. τ de comō | oela foÿ encãtaç lo- | go ao maz
- **46ra.II** comō achill̄s foÿ poľto | en hū m^o como mōJa | τ fezo pirrō ēna filla del rreÿ
- **46va** [---]s acharō | [---]
- **47ra** de comō vľixas τ diomedes acharō achill̄s ēno tēplo τ comō diomedes tãgeu ocorno
- **47ra.II** [...] aq̄ [...]
- **48ra** p̄ntaz
- **48rb** de com̄[---] | nō yz [---] | τ ľ[.] [---]
- **48va** [---]jararō ľeç | [---] τ como | [---] tomarō | [---] troÿa
- **48vb** comō os t^ayanos | τ os g^agos mouerō | ſua frota. τ arriba | rō em huā ÿľla
- **49ra** comō aľgamenō τ | menalaō enviarō | ľeç mādad[^]os aos | rreÿs de g^açia τ | comō chegarō ap^arta | τ forō aJütados en | atenas

- **49va.I** [---] g^gos | [---]o2 τ | [---]ena mo- | [---]
- **49va.II** [---] defto | [---]^as dos | [---]
- **49vb.I** das feýt^as del rrey | caftoz. τ rreḡ polḡ | feuo ḡmāo
- **49vb.II** das feyt^as de elena
- **49vb.III** das feýt^as de agamen^o
- **50ra.I** das feýt^as de menalao
- **50ra.II** das fc^as de achil̄s
- **50ra.III** das fc^as de pat^culḡ
- **50ra.IV** [---?] de aJas talamō³²
- **50ra.V** fc^as de aJas talamō
- **50rb.I** [---]
- **50rb.II** [---]
- **50rb.III** d[---]
- **50rb.IV** da[---]
- **50rb.V** d[---]
- **50va.I** [---]
- **50va.II** [---]
- **50va.III** [---]
- **50va.IV** [---]
- **50va.V** [---]
- **50vb.I** ḡgora leḡxa oḡto | de fa la2 dos g^gḡ | p^ ḡta2 dof troyanḡ
- **50vb.II** das fc^as τ da | nobleza τ da | g^deza q̄ avía | ēno moḡ exçi | len̄ rreḡ p^am^o
- **53ra.I** das fc^as de caḡādra
- **53ra.II** [---]^as de poliçen^a
- **53rb.I** ḡgora leḡx[---] | das fc^as d[---] | anos. τ to[---] | os de g^çia [---]
- **53rb.II** comō forō aJ[---] | τ comō avía n[---] | aq̄ls q̄ as t[---]
- **53vb** comō ḡgamenō fezo | šua fala cō todos los | p^ñçipes.
- **54ra** [...]
- **54rb.I** comō ^{d̄s} colcas o[---] | pa os troḡano[---]
- **54rb.II** da rrefpošta [---]
- **54va.I** [---]o2 cō colcas τ colcas | [---]
- **54va.II** [---]tou aos g^gḡ
- **54vb.I** ḡgora leḡxa oḡto | fala2 do ḡfello | de colcas p^ cōta2 | como os g^gos moue | rō ḡt^a troya

---

32 Esta última palabra foi raspada.

- **54vb.II** comō os g^g fa | c^ficarō, adiana τ | tomarō porto
- **55ra** comō os g^egos deftro | ȳrō ocastelo de | tenedom
- **55va.I** [---]ftelo de tenedon | [---]trarō po2 força
- **55va.II** [---] prtirō feu rroubo | [---]ou agamenō
- **56va** [---] de agamenō | [---]
- **57ra** τ prinçipes tantos q̄ seriā
- **57ra.II** comō vlixas τ diome | des cōtarō sua meſſa | Jē ael rrey p̄amḡ
- **57va** [---] dou p^aamḡ
- **57vb** da rraṣō q̄ difo dío | medes
- **58ra** das palau^s q̄ diomedes | ouvo cō eneas.
- **58va** [---]ifo eneas | [---]amḡ
- **60ra** da batalla q̄ elrrey | m^aſſa τ catieutanes | ouvo cō achill^s τ cō | [..] ēno feu rreyno [..]ſſmo
- **60va.I** [---]chill^s ſe tornou | [---]alefus ficou | [---] de m^azfa.
- **60va.II** [---] leȳxa oḡto afalaz | [---]gos po2 ḡta2 das | [---]s q̄ vierō ael rrey | [---]ḡ. po2 diz^a os nom^s | [---] rreys τ duq^s τ ḡdes | [---]s p^ançepes de g^an | [---] q̄lle vierō faz^a | [---]da
- **61va** [---]o2 foȳ p^ançipe | [---] de todos os q̄ | [---] a defendez t^aya | [---]arou ſuas gⁿs | [---] o p^ançipes d^lles
- **61vb.I** ḡgora leȳxa oḡto | a falaz dos de t^aya | τ torna ḡcōta2 dos | ḡḡgos q̄ eſtauā aJnda | em tenedon. Et comō | palomades chegou | y cō xxx naues
- **61vb.II** do acordo q̄os g^gḡ | ouverō τ comō toma | rō porto ē t^aya. | τ do ḡſello q̄ dou pa- | lomades.
- **62rb.I** de comō ou[---] | oḡſello de pa[---] | comō fezerō a[---] | q̄ tragiā
- **62rb.II** de comō p^tefalao f[---] | as naues en f^rra [---] | nos defenderō os p[---]
- **62va** [---]s out^s çē naves | [---] porto
- **64ra.I** de comō eitoz [...] ³³ | aa batalla
- **64ra.II** comō achill^s | vēēo aa batala
- **64rb** comō os g^ggos ḡr[---] | tendas τ do q̄lls [---] | aq̄la noȳte
- **64va** [---]os t^ayanos def | [---] vēeo.
- **64va** de comō os troȳanos poſerō ſuas azes τ forō fora da villa
- **65vb** de comō ecto2 falou cō feu padre p^aamos rre
- **66ra** de comō eȳto2 ſayo | aa batalla
- **66rb.I** de q^antos fill[---] | rrey p^aamos [---]
- **66rb.II** Dos rrex q̄ eſte [---] | forō aabata[---]

---

33 Secuencia raspada.

- **66va** [---] o 9to afalaz de t^oya | [---]o agameno pofo | [---]
- **67ra** agora 9taremg | comō fe Jūtārō | os g^egos τ os t^oyan^o
- **70va** [--] caual[^]ias q̄ fezerō | [--] baftardos.
- **70vb** comō os de peon[^]ya | vierō aa batalla
- **71rb** comō el rre[---] | chegou aa ba[---]
- **71va** [---]e^y naftoz | [---] batala
- **72ra** comō aJas talamō vēēō | aa batalla
- **98rb.I** comō fe breçaȳ[---] | da çibdade.
- **98rb.II** comō brezayda fe [---]
- **98vb** comō brezayda | rrf adiomedes
- **99ra.I** comō diomedes rrf | a breza^yda.
- **99ra.II** comō diomedes | qⁱfera dios[^] ma³⁴ | τ nō ouvo lug² | enq̄
- **99ra.III** comō diomedes leuou | alu ua de breçada
- **99rb** comō colcas rrf a^ua f[---]
- **99va.I** [---] o, ago^yre^yro rreçbeu | [---]ua filla, τ comōo ella | [---] do q̄ fez[^]a
- **99va.II** [---] colcas rrf abreçayda
- **99vb** agora le^yxa o9to | afalaz de breçayd^a | poz 9^t2 a vij^a bata | lla
- **100rb** comō fa^yam [---] | aa batalla ect[---] | τ paris τ de^yfeb[---] | menō τ out^s [---]
- **104ra** [...] fe leuātou | [...]s τ caualgou en | [...]ualo τ fo^y feriz | [...] τ t^oylō ael.
- **105ra** comō as t[^]goas forō poftas
- **105va.I** [---]xa o9to afalaz | [---]o2 9ta2 como e<c>to2 | [---]rido
- **105va.II** [---] da cam[^]a de ectoz
- **105va.III** [---]alunas q̄ eftauā | [---]ara de eittoz
- **105vb** da ymagē do .ij^o. pi[--]
- **106rb** da ymagēē do t[^]ç[^]o pillaz
- **106vb** da ymagēē do q^rto | pillaz
- **107ra.I** da pedra deq̄ era fça | acamara.
- **107ra.II** agora le^yxa o9to falaz da cam[^]a de etoz τ | fala do q̄ faziā g[^]gos | τ t^oyanos
- **107ra.III** comō os g[^]g9 erā enfa- | dados τ fe rrepētiā | do q̄ começarā
- **107rb** comō diomed^s era mo^y | coytado de amo2
- **107va** [-]omō breçayda dou ocaua | [-]o de tro^ylō adiomedes.
- **107vb** comō braçayda dou | adiomedes λ māga | do feu brial pa pēdō
- **170ra.I** Do dōō q̄ paris τ poli- | damas faziā p² t^oylō.

---

34 Semella que esta lección foi riscada.

- **170ra.II** agora leŷxa oŷto | de falaz deŷto | poz oŷtaz comō as | tregoaŷ forom | poŷtaŷ
- **170rb.I** agora leŷxa oŷto [--] | deŷto. poz oŷtaz [--] | na eucuba falou [--] | achillŷ
- **170rb.II** da rreŷpoŷta q̄ parŷ d[---]
- **170rb.III** comō arreŷna ^{eucuba} falou a[---] | cō parŷ ŷeu fillo
- **170va** comō parŷ out⁹²gou orrogo aŷua madre
- **170vb** comō arreŷna ēbio | poz achillŷ q̄ lle víe | ŷe falaz
- **171ra.I** comō³⁵ achillŷ rre⁹f ao | mādad^o da rra³⁶
- **171ra.II** comō omādad^o ŷe | tornou a çidade
- **171ra.III** comō arreŷna diŷo | aparŷ omāda do q̄ | rreçebera
- **171rb.I** comō parŷ ŷe aŷcond[---] | xx^e caual^o.
- **171rb.II** comō achillŷ atē d[---] | templo
- **171va.I** [--] poz cōpan^o antilogŷ
- **171va.II** [---]chillŷ
- **172ra** do doo q̄ os g'gos fezerō poz | achillŷ
- **172rb.I** comō agameno envi [---] | de achillŷ ael rreŷ.
- **172rb.II** de comō naŷtoz [---] | poz la moŷt de [---]
- **172rb.III** comō agameno enviou [--] | p'iamŷ q̄ defe lu gaz pa [--] | aachillŷ
- **172va.I** [---]s meŷŷag^oŷ eŷtā | [---] q̄ aJa achillŷ ŷepl | [---]
- **172va.II** [---] achillŷ
- **173ra.I** [---?] naŷtoz ēbio^u o c'po | de ŷeu fillo aŷua fŷra
- **173ra.II** Agora leŷxa oŷto | falaz da moŷt de | achillŷ τ de antlogŷ | poz oŷtaz comō os | gregoaŷ ouveŷo oŷello
- **173rb** comō g'gos ouveŷo r[---] | poŷta dos dioŷes q̄ | enviaŷe p' píŷroŷ
- **173va** [---] gregoaŷ ēbiarō | [---]ao buŷcaz³⁷ apirŷo | [---]e achillŷ
- **174ra** [-]omō vlixas cheŷo^u | ŷua caŷa τ matou os | caual^o.
- **174va** [---] ŷeu fillo telomacŷo | [---]lçion
- **174vb** pareŷçem q̄ aqⁱ mŷgou moŷta rrazō q̄ aqⁱ nō açharon.
- **175rb** comō parŷ matou aJaŷ [---] | τ aJaŷ matou ael τ o, de[---]
- **175ra** [--] t⁹yanŷ forō | [---]nçioŷ
- **175va.I** [---]s foy futerrado τ do dóo q̄ | [---] façiam
- **175va.II** [---]ā façja doo poz | [---]

35 Entre estas dúas leccións hai un carácter sobreposto (un <=>?)

36 Enriba desta forma semella haber un carácter sobreposto, mais non se pode ler porque está sobrescrita a voluta superior da letra capital.

37 O <b> presenta feitura intermedia (hasta inclinada).

- **176rb** da feḗlt^a de paris
- **176va** [---]mō t^oyanos nō qⁱferō fey₂ | [---] aa batalla
- **176vb** Agora leḗxa oḡto [.?] | falaz defto poz díuj^í | faz mūdo³⁸
- **177rb** de q^ontos fom os pouoos [---]
- **177va.I** [---] afeg^a do mūdo, q̄ eſta | [---] em tr̄s pt̄s ḗfra τ comō | [---] omaz τ aç[^]q^a en rredo₂
- **177va.II** pⁱntaz afg^a do m̄do
- **178ra.I** dos fete mar̄s q̄ fon | em aſía
- **178ra.II** das íx Jnḗōas q̄ fon | em aſía
- **178ra.III** das fete ferras q̄ fom | en orient.
- **178rb.I** dos xij r̄rios pⁱnçipaes q̄ fon en aſía
- **178rb.II** das x^{ííí} puḗçías q̄ l[---] | ori[---]
- **178rb.III** da puḗnçía de [---]
- **178va** [---]xa oḡta₂ defto poz ḡta₂ | [---]a pātafalona chegou | [---] dos troḡanos.
- **178vb.I** do doo q̄a rreḡna fazia | poz etto₂
- **178vb.II** comō arreḡna ḡfortou | ael rrey pⁱamo
- **178vb.III** agora leyxa oḡto de | falaz daḡfto poz ḡta₂ | a .xxja. batalla
- **179va** [---]m̄jñs τ os out^os t^oyanos | [---]alla.
- **208ra** comō anteno₂ chegou | atroḡa τ foḡ ende deḡ- | tado τ defterrado poz | eneas
- **208rb.I** comō anteno₂ c[---]
- **208rb.II** comō anteno₂ ſe pt[---] | de t^oḡa. τ os pelíḡros [---]
- **208va** [---]teno₂ poblou³⁹ | [---]emenāla
- **208vb** comō os t^oyanos q̄ | efcaparō do eſterra | m^{to} de t^oya ſe forō pa | anteno₂.
- **209ra.I** ḡgora leḗxa oḡto de | falaz de anteno₂ poz | conta₂ como aveō aos | gregos
- **209ra.II** comō os g[^]ḡ forō peli | gradḡ eno maz
- **209rb** do grā p̄igoo enq̄ fo[---] | τ fuas ḡpanas
- **209va** [---]eyxa oḡto afalaz | [---]rḡ poz ḡ ta₂ da mez | [---] fezerō aos g^ogos
- **210vb** comō el rrey nauḡ fe | zo q̄brāta₂ afrota | dos g[^]gos nos penedoḡ
- **211ra** comō eneas mezclou | díomeds cō egeal ſua | moḡl₂
- **211rb.I** comō eneas mezclou [---] | [..]meſtra ſua moḡl₂
- **211rb.II** comō egeal moḡl₂ de [---] | ordenou q̄o nō re[---]
- **211va.I** [---]eḡ agameno foy m^oto.

---

38 Riscado en tinta vermella.

39 Semella que se raspou algo a continuación.

- **211va.II** [--]Itabíḡ vařálo de aga- | [--]nō leuou aoreřtš fillo | [---] [...] ael rreý yđamenš
- **211vb** comō t^uerḡ ýrm[---] | aJas talamō o[--] | mataz adiom[--]
- **212rb.I** comō oreřtš mat[--] | afua madre.
- **212rb.II** āgora leýxa oḡto fa[---] | contaz como menalao [--] | porto τ comō os g^gḡ [---] | veez elena.
- **212va.I** [---]aua as vent^as q̄ pall̄a
- **212va.II** [---]to afalaz defto p' ḡta2 | [---]ý ent^go en feu rreýno.
- **212vb.I** comō oreřtš cařou cō | hřm̄jona ūa p'ima filla de | menalao τ de elena
- **212vb.II** āgora leýxa oḡto afal[.] | de oreřtš p' ḡt^2 como | vřixas ap'tou en cleta
- **213rb** como vřixas [--] | nes como fe[---] | afeū ḡpan^o [---?]
- **213va** [--] ael rreý yđomenš oq̄ | [--]ýnas ēcātad^as
- **214ra** comō vřixas cōtou ael | rreý yđomenš como eřpa ra⁴⁰ dos peliḡ's | do maz
- **214rb.I** comō vřixas [---] | q̄ ouvo no [---]
- **214rb.II** comō vřixas ḡtou [--] | međš comō caera e[---] | roubadorš do maz [---?]
- **214va.I** [---]enes dou naues τ g^a n | [---]nviou.
- **214va.II** [--]as ap^ndeo nouas dos | [---] yā cařaz cō apeno | [---]a mořz
- **217ra** [...]tḡ | [...] pirrḡ
- **217rb** āgora leýxa o ḡto [---] | de pirrḡ po2 ḡta2 [--] | el rreý menō řřoý [---] | τ comō ūa yr ma[---] | dida
- **217va.I** [--]xa oḡto afalaz de menō | [--] como pirrḡ leuou hřmeJona
- **217va.II** como hřm̄jona rrogou | amenalao q̄ mataře⁴¹ | andromaca τ feu | fillo
- **217vb.I** comō andromaca | fugío cō feu fillo | τ comō os da řib | ~~dade a defender~~⁴² [...?]
- **217vb.II** comō oreřtš che | gou aTefela τ enviou eřculc[...] | pḡ neuculangḡ
- **217vb.III** como ~~oreřtres~~⁴³ oreřtḡ matou | a pýrḡ τ leuou ūa | mořz
- **218ra** comō el rre poleḡ | leuou andromaca | pa ūa řřa τ | comō achjřš foy | nařido
- **218rb** do řoño q̄ vřixas řo[---]
- **218va.I** [--]řixas diřo ořoño | [--] aos agoyr^os | [--] foltarō q̄o avía | [---] hū feu fillo
- **218va.II** [--]abedorš foltarō ořoño | [--] τ como mādou.
- **218vb** da fortaleza q̄ mā | dou faz^ vřixas pa | en ella defendez [...?]

40 O <p> semella corrección dun <c> previo que, finalmente, foi engadido no interlineado.

41 O <ř> presenta trazado duplo.

42 Lección riscada con tinta vermella.

43 Lección riscada con tinta negra.

- **219ra** como teologomḡ | fillo de çirtes foy | bufcaz vlixas.
- **219rb** como telogomḡ ch[---] | avlixas τ da peleJa [--] | os port^os.
- **219va** [---] vlixas foÿ morto
- **220rb** de como telogomḡ [---] | [...]yna cirtes foÿ b[---] | feu padre τ de como [--] | [...] ao castello du [...] [---] | [.....] [---] | [...] entrada [...] [--] | [.....] | feu padre τ omatou. [---] | fe mellãua τ carp[---]
- **220va** [---]pede oa<c>toz da | [---]

4.2. Presentación crítica

- **1ra** [Como foi *pro*]vada *e quen* era primeiro *que* a *provou*.
- **1va.I** [De como a r]eña Filiis de Ro[dep]e⁴⁴ [enviara súa carta] a Demofón o infante.
- **1va.II** [---] ella⁴⁵.
- **2ra** [De com]o foron ajuntados [mo]jitos príncipes.
- **2va** [Como f]oi a *provaçón* [de Tr]oia.
- **3ra.I** De como el rei Tánta[lo ía ver] seu padre rei Júpiter [e como] *prende*u o infante Ga[nímides], fillo del rei de Troi[a, *que anda*]va a caça.
- **3ra.II** Como el rei Leomedón fezo cercar a ci[b]dade de Troia.
- **3va** Como el rei Leomedon *e* Febo | [en]⁴⁶ *hun que* cercasem os muros de Troia.
- **4ra** De como Hércoles pelejou *con* as bestias do mar *e* livrou a infanta Ansíona do poder d[e]las.
- **5ra** Como Troia começou de andar en peligros *e* f[o]i⁴⁷ *quebrantada* dúas veces.
- **5rb** [De] como Ércoles [cercou a cidade de Troia e matou] *quantos* y [moravan...]
- **5va** [Como Frixo *e* El]e⁴⁸ pasaron o mar por fugir [da súa madrastr]a.

44 Emendamos a metátese consonántica recíproca da lección orixinal (*rropede*). Trátase dos montes Ródope, un macizo montañoso da antiga Tracia e das actuais Bulgaria e Grecia.

45 Descoñecemos cal é o referente desta lección, pois a rúbrica á que vai asociada é un fragmento epistolar latino no que non se rexistra ningunha secuencia similar (“Ostes tua, Demofon, Filis de Rod[o]pe, *et tempus promissionis querelans tui et est finito quo qui studo mihi redempte et priste*; estes Rod[o]pes Filiis, Demofon, o tua, *et de te omnibus conquiror pro jam temporis transuiit promesisti cum sumus et ad me redisti*” 1vab.1-2). Sospeitamos que a forma *ella* (probabelmente pronome tónico) pertencía a unha secuencia referida á autora da epístola (Filis de Ródope).

46 Non se debeu de copiar na nota marxinal o verbo *outorgaron*, que si aparece na correspondente rúbrica.

47 Ms. frey.

48 Na rúbrica aparecen as formas deturpadas *fixo* e *lepne*, mais aquí ofrecemos a lectura correcta dos mitónimos. No primeiro caso, en HTg rexístranse as variantes *frixo* (cfr. *infra* 6rb) e *fixo* (con lineta supralinear); trátase de Frixo, irmán de Hele, fillos de Atamante e Néfele. No caso de *Hele*, a variación rexistrada en HTg (*elhe, elle, lepne e Eleo*) débese probabelmente en parte á confusión coas formas (*e*)

- **6rb** De como Frixo e [E]e⁴⁹ [pasaron o mar enno] carneiro e como [E]e⁵⁰ c[ái o enno mar] e morreo.
- **6va** [Como Frixo pas]jou o mar e aportou enna [ínsua e pensou] de si e de seu irmão⁵¹ e do carneiro.
- **6vb** Como Frixo⁵² encantou a lãa e a poso enno templo, e como poso por guardas os touros e a serpente.
- **7ra** Como el rei Pelias reinou enno reino de Pelop[on]eso⁵³.
- **8rb.I** Como Jaasón ap[ort]o[u] eno reino de Lep[nos]⁵⁴ e como a reiña Isif[re] enviou por el e se [--] del e o tomó p[o]r m[ar]ido.
- **8rb.II** Como arribaron Jaasó[n] e os gregos en terra.
- **8vb** Dos fillos e fillas que el rei Oeta avía.
- **9va** [De como M]edea estava enno templo e lle [apareceu J]jaasón, e como a tomou por_la [mão].
- **10ra** [Co]mo Jasón fezo saber a el rei Oetes e a súa corte cómo era y.
- **10rb** De como Medía d[ou] a Jaasón] os engüentos e [o engrudo] para conquerir a lãa dourada] do carneiro enc[antado] que estaba enna í[n]sua de] Colcas.
- **10va** [Como Jaasón] tomou os touros e [os afaa]gava e os junzeo [e arou] o campo con eles.
- **11ra** Como Jasón se untou con as meeziñas que l[le] Medea dera e, dizendo súas palabras, se adormeceu a serpe.
- **11rb** Como Jaasón avía [de adormecer⁵⁵] o dragón e como d[iz]ía súas] palabras de encant[amento para ador]mecer o dragón e d[espois tomar] a lãa dourada.
- **12ra** Como Medía se [apartou e de]golou seu irmã[o Absirto⁵⁶, e leixou] a cabeza e levo[u] o corpo].

---

lepnos (a illa exea Lemnos, de onde era raíña Hipsípila; véxase *infra*) ou *nepne* (Néfele, nai de Frixo e Hele), presentes en HTg.

49 Ms. lepne; véxase *supra* o dito no apuntamento 5va.

50 Ms. lepne; véxase *supra* o dito no apuntamento 5va.

51 Realmente debía poñer *súa irmãa*, pois o texto di que Frixo lembrou a súa irmá Hele. Na rúbrica correspondente aparece “fue yrmao” (onde *fue* é má lectura de *seu*).

52 Con lineta superior.

53 Ms. pelopēfo (cfr. *pelopenso* na rúbrica).

54 Ms.elep[-]. Como xa adiantamos, trátase da illa exea Lemnos, da que era raíña Hipsípila, amante de Xasón.

55 Restituímos *adormecer* tendo en conta a ocorrencia desta forma na nota; na rúbrica aparece dúas veces *adormentar*.

56 Na rúbrica aparece a forma deturpada *asqto*; trátase de Absirto ou Apsirto, o irmán pequeno de Medea.

- **12va.I** [...]
- **12va.II** [Como Jaasón rogava] a Medía *que* tornase [seu padre man]cebo.
- **13ra** Pintar
- **13rb** Como Medía faziá se[us esconjuramentos] *para* tornar *mancebo* a Esó[n].
- **13va.I** [De como Medía so]bío *enno* carro *e* se | [se vai por]o aire] a coller as ervas.
- **13va.II** [De como Medía so]bío *enno* dragões [enno aire despois que] foi posta eno carro.
- **14ra** Como Medía trouxo as ervas *que* avía mester *para* Esom.
- **14va.I** [Como M]edía fezo dous altares [de cêsped]es *e* degolou os dous [carneiros p]retos *e* fezo sacrificios.
- **14va.II** [Como Med]ía fezo *hun* estrado [das bôas e]rvas *e* deitou en el [a Esón e fezo] *seus* encantamentos.
- **15ra** Como Medía tomou fachas *e* as encendeu *enno* altares *e* fe[zo seus afumeiros a el rei Esón].
- **15rb** Como Medía degolou [a Esón e lle] sacou o sangue vello *e* [como lle dei]tou as ervas *e* as me[eziñas por]la boca *e* por]a chaga, [e de como o sãaó] *e* o tornó *mancebo*.
- **16ra.I** Como Esifre, reiña do reino de Lenos⁵⁷, feze súa *carta para* Jaasón.
- **16ra.II** [...] Jaasom.
- **20rb.I** Como as i[nfantas fillas del rei] Pelias re[ceberon a Medía e lle] rogaron *que* [tornase a seu padre] *mancebo*.
- **20rb.II** Como receber[on as] infantas a M[edía], moller de Jaasó[n].
- **20va** [De co]mo rogaron as [infant]as fillas del [rei Pe]lias a Medea [que torn]ase a seu padre [mancebo] como tornara [a Esón], seu sogro.
- **25rb** Da [jura] *e* [promissón que fezo Jaasón a Medía].
- **25va** [Como vëeo Jaasón a M]edía *e* [de como entrou] *enno* paaço [onde sía e como se ela levan]tou a el.
- **28vb** Conta VIII° follas adeante.
- **31rb** Como comeron *con* el re[i Tántalo] todos dioses *e* deesa[s ---]çaa.
- **32va.I** Pintar.
- **32va.II** [De como a deesa Dis]cordia deitou a maçaã [entre as deesas J]uno *e* Palas *e* Venus.
- **32vb** Como vieron as \tres/ deesas a juízo ante Júpiter *e* el como as *enbiou* a Paris.
- **33va** [Como dis]o a deesa Juno.
- **34ra.I** Da razón de Palas por]a maçaã.

---

57 Ms. elenos (véxase o dito dito no apuntamento 5va).

- **34ra.II** De como a deesa Venus diso a súa razón.
- **34va.I** [Como Paris dou a senten]ça por|a maçaã.
- **34va.II** Pintar.
- **34va.III** [Como vieron as tres d]eesas oír a sentença de Paris [que el dou en r]azón da maçaã.
- **34va.IV** Do soño que soñou Paris e como el rei Príamo e a reiña Ecuba enviaron por el.
- **35va** Pintar.
- **36ra** Pintar.
- **36rb** De como [...] de se[---]⁵⁸.
- **36va.I** [Como viña Pa]ris e tragia consigo [Oenone, e fõron]o receber os infantes.
- **36va.II** [De como falaron] el rei e a reiña [con Paris].
- **36vb** Como el rei Príamo e a reiña Ecuba fala[ron] con o pastor que criou Pa[ris].
- **37rb** Como Hércules e o[s outros reis que o avian de] ajudar entra[ron enno mar e como] apor|taron/ enno po[rto de Sigio e fezeron] todos seu consel[lo como bõos e] nobles, que a[lí ían moi altos reis] e de grande po[derío e de moi nobles] corações.
- **37va** [Do consello que dou Hér]coles e como partío as [azes].
- **38ra** Como todos acordaron enno consello de Ércoles e como apostaron súas azes.
- **38va** [Como el rei Le]omedón saío de Troia [con todos|os seus] a lidar.
- **39rab** Como os gregos tiraron a el rei Nástor de poder dos troianos, e desque el rei Leomedón soubo que a vila era perdida [e] que [non] podía fazer tan [...] que os aqueixava [moito; mais enpero] a pressa era tan grande dos gregos que viñan folgados [que crecía de cada] parte que lles non valía nada.
- **39vb** De como Érc[ole]s e os gregos feren ennos troianos e como matou Ércoles Leomedón, rei de Troia, e como se acollen todos aa vila.
- **40rb** Despois que se partiron [---] a cidade de Troia [---].
- **40va** [Agora leixa o conto a falar dos gregos... por contar como el rei Príamo soubo as novas da morte de seu padre e como el rei Talamón levou súa irmã Ansíona e dos feitos que por ende avieron]⁵⁹.
- **40vb.I** Como Príamos ouvo novas del rei Leomedón que era morto e a cidade de Troia destróida.
- **40vb.II** Como el rei Príamos fazía seu doo.

58 Falta o *titulus* correspondente e non hai termo de comparación na *Crónica Troyana* castelá. Supomos que a iluminación incluíría as personaxes de Paris e Enone, tendo en conta o contido das últimas liñas que preceden o branco (*E tragia consigo Paris por onde andava hũa dona moi filla d'algo que avía nome Oenone, e levoa...*).

59 Non hai pegada de nota marxinal nin de rúbrica, mais deixouse un reservado de cinco liñas na columna correspondente.

- **46ra.I** Como o bispo Proteo diso aa deesa Tetis como avía de morrer Achilles *enna* cerca de Troia, e de como o ela foi encantar logo ao mar.
- **46ra.II** Como Achilles foi posto en hun *mosteiro* como monja e fezo Pirrus *enna* filla del rei.
- **46va** [De como por|o saber de Ulixa]s acharon [Achilles *enno* *mosteiro*].
- **47ra** De como Ulixas e Diomedes acharon Achilles *enno* templo e como Diomedes tangeu o corno.
- **47ra.II** [Como Ulixas e Diomedes falaron con a monja], *que* [era Achilles, *enno* *moesteiro* e como se fezo Ulixas louco por non ir *enna* *hoste*].
- **48ra** Pintar.
- **48rb** De com[o] [...] [---]⁶⁰.
- **48va** [Como Agamenón e Menalao env]iaron *seus* [mandadeiros aos reis de Grecia] e como [chegaron a Parta, e como] tomaron [por señor Agamenón e se foron a destróir] Troia.
- **48vb** Como os troianos e os gregos moveron súa frota e arribaron em hũa isla.
- **49ra** Como Agamenón e Menalao⁶¹ enviaron *seus* mandadeiros aos reis de Grecia e como chegaron a Parta e foron *ajuntados* en Atenas.
- **49va.I** [Agora leixa o conto falar dos] gregos [por contar como el rei Cástor] e [el rei Poleus, irmão de El]ena, mo[r]reron *enno* mar].
- **49va.II** [Agora leixa o conto a falar] desto [por divisar as feitur]as dos [que criaron Troia].
- **49vb.I** Das feitur]as del rei Cástor e rei Polus, seu⁶² irmão.
- **49vb.II** Das feitur]as de Elena.
- **49vb.III** Das feitur]as de Agamenó[n]
- **50ra.I** Das feitur]as de Menalao.
- **50ra.II** Das feitur]as⁶³ de Achilles.
- **50ra.III** Das feitur]as⁶⁴ de Patrúculus.
- **50ra.IV** [Das feitur]as de Ajas⁶⁵.
- **50ra.V** Feitur]as⁶⁶ de Ajas Talamón.

---

60 Non temos elementos de comparación para restituír a nota e o *titulus*. Canto ao contido da iluminación, imaxinamos que, cando menos, se trata da partida de Aquiles.

61 Ms. menalão.

62 Ms. seuo.

63 Ms. f^oas.

64 Ms. f^oas.

65 A continuación raspouse a palabra *talamon*.

66 Ms. f^oas.

- **50rb.I** [Das *feituras* de Ulixas].
- **50rb.II** [Das *feituras* de Diomedes].
- **50rb.III** D[as *feituras* de Nástor].
- **50rb.IV** Da[s *feituras* de Protesalao].
- **50rb.V** D[as *feituras* de Neutúlamo⁶⁷].
- **50va.I** [Das *feituras* de Palomades].
- **50va.II** [Das *feituras* de Polidario].
- **50va.III** [Das *feituras* de Macaón⁶⁸].
- **50va.IV** [Das *feituras* del rei de Persia⁶⁹].
- **50va.V** [Das *feituras* de Breçaida].
- **50vb.I** Agora leixa o *conto* de falar dos *gregos* por *contar* dos troianos.
- **50vb.II** Das *feituras*⁷⁰ e da nobleza e da *grandeza* que avía enmo moi excilente rei Príamos.
- **53ra.I** Das *feituras*⁷¹ de Casandra.
- **53ra.II** [Das *feitur*]as⁷² de Policena.
- **53rb.I** Agora leix[a o conto a falar] das *feituras*⁷³ d[os gregos e dos troi]anos e to[rna contar como] os de *Grecia* [foron todos ajuntados].
- **53rb.II** Como foron aj[untadas as naves] e como avia[n] n[ome de] *aqueles* que as t[ragiam].
- **53vb** Como Agamenón fezo súa fala *con* tódos|los príncipes.
- **54ra** [Como Achilles e Patrúculus foron ao templo e da resposta que ende ouveron].
- **54rb.I** Como \don/ Colcas o [agoireiro vëeo buscar resposta] *para* os troiano[s---].
- **54rb.II** Da resposta [de Apolo].
- **54va.I** [Como Achilles poso am]or *con* Colcas e Colcas [con el].
- **54va.II** [Da resposta que Achilles con]tou aos *gregos*.
- **54vb.I** Agora leixa o *conto* falar do *consello* de Colcas por *contar* como os *gregos* moveron *contra* Troia.
- **54vb.II** Como os *gregos* sacrificaron a Diana e tomaron porto.

---

67 No texto base aparece case sempre a forma deturpada *neuculano*.

68 Na rúbrica aparece a forma deturpada *matoam*.

69 Na rúbrica aparece a forma deturpada *da deserta*.

70 Ms. fe^oas.

71 Ms. fe^oas.

72 Ms. fe^oas.

73 Ms. fe^oas.

- **55ra** Como os *gregos* destróiron o castelo de Ténédom.
- **55va.I** [De como cercaron o ca]stelo de Ténédon [e o combaten e o en]traron por forza.
- **55va.II** [De como os gregos] *partiron* seu roubo [e do consello que ende d]ou Agamenón.
- **56va** [De como todos outorgaron o consello] de Agamenón [---].
- **57ra** e príncipes tantos *que* serían.
- **57ra.II** Como Ulixas e Diomedes *contaron* súa *mensagem* a el rey *Príamos*.
- **57va** [Da resposta que] dou *Príamos*.
- **57vb** Da razón *que* diso Diomedes.
- **58ra** Das palabras *que* Diomedes ouvo con Eneas.
- **58va** [Da razón que d]iso Eneas [a el rei Prí]amos.
- **60ra** Da batalla *que* el rei de *Mersa e Catieutanes* ouvo con *Achilles e con* [Talefus] *enno* seu reino [mee]smo.
- **60va.I** [De como A]chilles se tornou [para a oste e T]alefus ficou [emo reino] de *Mersa*.
- **60va.II** [Agora] leixa o *conto* a falar [dos gre]gos por *contar* das [ajuda]s *que* vieron a el rei [Príam]os, por *dizer* os nomes [dos] reis *e duques e condes* [e outro]s príncipes de gran [poder] *que* lle vieron *fazer* [aju]da.
- **61va** [Como Éit]or foi príncipe [--] de todos os *que* [vieron] a defender Troia, [e como p]larou súas *gentes* [e fez]o príncipes deles⁷⁴.
- **61vb.I** Agora leixa o *conto* a falar dos de Troia *e torna a contar* dos *gregos que* estaban aínda em Ténédon et como Palomades chegou y con XXX naves.
- **61vb.II** Do acordo *que* os *gregos* ouveron *e* como tomaron porto en Troia, *e* do consello *que* dou Palomades.
- **62rb.I** De como ou[torgaron] o *consello* de Pa[lomades e] como fezeron a[zes das naves] *que* tragían.
- **62rb.II** De como *Protesalao* f[ez]o quebrar] as naves en terra [e os troia]nos defende-ron os p[ortos].
- **62va** [De como a]s outras *cen* naves [tomaron] porto.
- **64ra.I** De como Éitor [chegou] aa batalla.
- **64ra.II** Como Achilles vëeo aa batalla.
- **64rb** Como os *gregos* ar[maron súas] *tendas e* do *que* lles [acaesceu] *aquela* noite.
- **64va** [De como fezeron] os troianos des[pois que o día] vëo.
- **64va** De como os troianos poseron súas *azes e foron* fóra da vila.

---

74 Ms. dlles.

- **65vb** De como Éctor falou con seu padre Príamos⁷⁵.
- **66ra** De como Éitor saíu aa batalla.
- **66rb.I** De quantos fill[os bastardos avía] rei Príamos [e como lles dezían].
- **66rb.II** Dos reis⁷⁶ *que* este [día non] foron aa bata[lla].
- **66va** [Agora leixa] o *conto* a falar de Troia [por dizer com]o Agamenó[n] poso [súas azes].
- **67ra** Agora *contaremos* como se juntaron os *gregos e os troianos*.
- **70va** [Das] *cavalarías que fezeron* [os] bastardos.
- **70vb** Como os de Peonia vieron aa batalla.
- **71rb** Como el re[i Toas] chegou aa ba[talla].
- **71va** [De como el r]ei Nástor [vêeo aa] batalla.
- **72ra** Como Ajas Talamón *vêeo* aa batalla.
- **98rb.I** Como se Breçai[da espedío] da cibdade.
- **98rb.II** Como Brezaida se [vai para a oste].
- **98vb** Como Brezaida *respondeu* a Diomedes.
- **99ra.I** Como Diomedes *respondeu* a Brezaida.
- **99ra.II** Como Diomedes *quisera* *dizer* má[is] *e non* ouvo lugar en *que*.
- **99ra.III** Como Diomedes levou a luva de Breçada (*sic*).
- **99rb** Como Colcas *respondeu* a sua f[illa].
- **99va.I** [Como Colcas] o agoireiro recebeu [a Breçaida, s]úa filla, *e* como o ela [reprende moito] do *que* *fezera*.
- **99va.II** [Como] Colcas *respondeu* a Breçaida.
- **99vb** Agora leixa o *conto* a falar de Breçaida por *contar* a VIIª batalla.
- **100rb** Como saíam [os da cidade] aa batalla, Éct[or e Troilus] *e* Paris *e* Deiféb[us e el rei] Menón *e* outros [moi altos señores].
- **104ra** [De como] se levantou [Achille]s *e* *cavalgou* en [seu ca]valo *e* foi ferir [a Troilus] *e* Troilus a el.
- **105ra** Como as *trégoas* foron postas.
- **105va.I** [Agora lei]xa o *conto* a falar [desto p]or *contar* como Éctor [foi gua]rido⁷⁷.
- **105va.II** [Das *feitur*as] da cámara de Éctor.
- **105va.III** [Das *quat*ro c]alunas *que* estaban [enna cám]ara de Éitor.
- **105vb** Da *imagen* do IIº pi[lar].

---

75 A continuación apuntouse o inicio da palabra *rei* (<rre>).

76 Ms. *rrex* (tamén na rúbrica).

77 Na rúbrica aparece *garido*, mais a forma case exclusiva no texto principal é *guardido*.

- **106rb** Da imaxe do *terceiro* pilar.
- **106vb** Da imaxe do *quarto* pilar.
- **107ra.I** Da pedra de *que* era feita⁷⁸ a cámara.
- **107ra.II** Agora leixa o *conto* falar da cámara de Étor e fala do *que* fazían gregos e troianos.
- **107ra.III** Como os gregos eran enfadados e se repentían do *que* comezaran.
- **107rb** Como Diomedes era moí coitado de amor.
- **107va** [C]omo Braçaida dou o cava[l]o de Troilus a Diomedes.
- **107vb** Como Braçaida dou a Diomedes a *manga* do seu brial *para* pendón.
- **170ra.I** Do doo⁷⁹ *que* Paris e Polidamas fazían por Troilus.
- **170ra.II** Agora leixa o *conto* de falar deste por *contar* como as trégoas foram postas.
- **170rb.I** Agora leixa o *conto* [falar] deste por *contar* [como a rei]ña Eucuba falou [a morte de] Achilles.
- **170rb.II** Da resposta *que* Paris d[ou a súa madre].
- **170rb.III** Como a reiña \Eucuba/ falou a [morte de Achilles] *con* Paris, seu fillo.
- **170va** Como Paris outorgou o rogo a súa madre.
- **170vb** Como a reiña *enbió* por Achill[e]s *que* lle viesse falar.
- **171ra.I** Como Achilles *respondeu* ao mandadeiro da r[e]i]ña.
- **171ra.II** Como o mandadeiro se tornou á cidade.
- **171ra.III** Como a reiña diso a Paris o mandado *que* recebera.
- **171rb.I** Como Paris se ascond[eu enno templo con] XX^c cavaleiros.
- **171rb.II** Como Achilles *atend[ía a hora para ir ao]* templo.
- **171va.I** [Como Achilles tomou] por *compañeiro* Antílogus.
- **171va.II** [Da morte de A]chilles.
- **172ra** Do doo *que* os gregos fezeron por Achilles.
- **172rb.I** Como Agamenó[n] envi[ou pedir o corpo] de Achilles a el rei.
- **172rb.II** De como Nástor [ouvo gran pesar] por[la morte de [Antílogus, seu fillo].
- **172rb.III** Como Agamenó[n] enviou [pedir a] Príamos *que* dese lugar *para* [soterrar] a Achilles.
- **172va.I** [De como o]s mensaxeiros *están* [con Príamo] *que* aja Achilles sepul[tura].
- **172va.II** [Da sepultura de] Achilles.
- **173ra.I** [Como el rei] Nástor *enbiou* o corpo de seu fillo a súa terra.

---

78 Ms. fcā.

79 Ms. dōō.

- **173ra.II** Agora leixa o *conto* falar da morte de Achilles e de Antílogus por *contar* como os gregos ouveron *consello*.
- **173rb** Como gregos ouveron r[es]posta dos dioses *que* enviasen por Pirros.
- **173va** [Como os] gregos *enbiaron* [a Menal]ao buscar a Pirros, [fillo d]e Achilles.
- **174ra** [C]omo Ulixas chegou súa casa e matou os *cavaleiros*.
- **174va** [Como Ulixas casou] seu fillo Tel[é]macus⁸⁰ [con a filla del rei A]lción.
- **174vb** Parésceme *que* aquí mingou moita razón *que* aquí non acharon.
- **175rb** Como Paris matou Ajas [Talamón] e Ajas matou a el e o de[rribou].
- **175ra** [Como] troianos foron [ve]ncidos.
- **175va.I** [Como Pari]s foi suterrado e do doo *que* [por el] faziam.
- **175va.II** [De como Elen]a fazía doo por [Paris].
- **176rb** Da *sepultura* de Paris.
- **176va** [Co]mo troianos non quiseron seír [---] aa batalla.
- **176vb** Agora leixa o *conto* [a?] falar deste por divisar mundo⁸¹.
- **177rb** De *quantos* som os póvoos [de todo o mundo].
- **177va.I** [Esta é] a *figura* do mundo, *que* está [partida] em tres partes a terra, e como [a parte] o mar e a *cerca*⁸² en redor.
- **177va.II** Pintar a *figura* do mundo.
- **178ra.I** Dos sete mares *que* son em Asia.
- **178ra.II** Das IX ínsuas *que* son em Asia.
- **178ra.III** Das sete serras *que* som en Orient.
- **178rb.I** Dos XII ríos principaes *que* son en Asia.
- **178rb.II** Das XIII provincias *que* s[on en] Ori[ente].
- **178rb.III** Da provincia de [Amazona].
- **178va** [Agora lei]xa o *contar* deste por *contar* [como a reiña]a Pantasalona chegou [---] dos troianos.
- **178vb.I** Do doo *que* a reiña fazía por Étor.
- **178vb.II** Como a reiña *confortou* a el rei Príamo.
- **178vb.III** Agora leixa o *conto* de falar d'aquesto por *contar* a XXIª batalla.
- **179va** [Como el rei Filo]minis e os outros troianos [saíron aa bat]alla.
- **208ra** Como Antenor chegou a Troia e foi ende deitado e desterrado por Eneas.
- **208rb.I** Como Antenor c[hegou a Troia].

---

80 Ms. telomac9.

81 Esta palabra está riscada en tinta vermella.

82 Ms. açerqª.

- **208rb.II** Como Antenor se *part*[ío] de Troia *e* os peligros [que pasou].
- **208va** [Como An]tenor poblou [Colchera] Menalán⁸³.
- **208vb** Como os troianos *que* escaparon do esterramento de Troia se foron *para* Antenor.
- **209ra.I** Agora leixa o *conto* de falar de Antenor por contar como avêo aos gregos.
- **209ra.II** Como os *gregos* foron *perigrados* eno mar.
- **209rb** Do *gran perigoo* en *que* fo[i Pirros] *e* súas *compañas*.
- **209va** [Agora l]eixa o *conto* a falar de [Pir]ros por *contar* da *mez*[cla que] *fezeron* aos *gregos*.
- **210vb** Como el rei Naupus *fezo quebrantar* a frota dos *gregos* nos penedos.
- **211ra** Como Eneas *mezclou* Diomed[e]s con Egeal, *súa moller*.
- **211rb.I** Como Eneas *mezclou* [Agamenón con Cri]mestra, *súa moller*.
- **211rb.II** Como Egeal, *moller* de [Diomedes], *ordenou que o non re*[cebesen no reino].
- **211va.I** [Como r]ei Agamenó[n] *foi morto*.
- **211va.II** [Como Ta]lt[i]bius⁸⁴, *vasalo* de Aga[me]nón, *levou a Orestes*, fillo [de Agamenón] a el rei Idamenes.
- **211vb** Como T[éucer]⁸⁵, *irm[ão de] Ajas Talamón*, o[uvera de] *matar a Diom*[edes].
- **212rb.I** Como Orestes *mat*[ou a Egistus por]la *morte* de seu p[adre]⁸⁶.
- **212rb.II** Agora leixa o *conto* fa[lar desto por] *contar* como Menalao [chegou ao] *porto e* como os *gregos* s[e chegavan] *veer* Elena.
- **212va.I** [Como Menalao cont]ava as *venturas que passara*.
- **212va.II** [Agora leixa o con]to a *falar* desto *por contar* [como Orestes fo]i *entreg*o en seu reino.
- **212vb.I** Como Orestes *casou con* Hermíona, *súa prima*, *filha* de Menalao *e* de Elena.
- **212vb.II** Agora leixa o *conto* a fal[ar] de Orestes *por contar* como Ulixas *aportou* en Clea.
- **213rb** Como Ulixas [contou a rei Idome]nes como *fe*[zera *aver a donzela*] a seu *compañeiro*.
- **213va** [Como Ulixas contou] a el rei Idomenes o *que* [lle *acaescera* con as re]ñiñas *encantadeiras*.
- **214ra** Como Ulixas *contou* a el rei Idomenes como *esc*[a]para dos *perigr*os do mar.

83 Ms. [---]emenāla (na rúbrica aparece *cheramelā*). Trátase da illa e vila de *Curzola*, no mar Adriático.

84 Ms. [---]ltabio (igual que na rúbrica). Trátase de *Taltibio*, heraldo de Agamenón na guerra contra Troia.

85 Ms. t^uer9 (t^g, na rúbrica). Trátase de *Téucer* ou *Teucro*, medio irmán de Áiax Talamón.

86 Ms. ...mat[---] | *afua* madre. Tanto na nota marxinal como na rúbrica o contido non se corresponde co capítulo: nel relátase o asasinato de Existo, amante da nai de Orestes (Clitemnestra), que, á *súa vez*, *matara* o seu pai, Agamenón.

- **214rb.I** Como Ulixas [contou outro peligro] *que* ouvo no [mar].
- **214rb.II** Como Ulixas *contou* [a el rei Ido]me[n]es⁸⁷ como caera e[n poder dos] roubadores do mar.
- **214va.I** [Como rei Idom]enes dou naves *e gran*[de aver a Ulixas e o e]nviou.
- **214va.II** [Como Ulix]as aprendeo novas dos [que] *ían casar con a Pen*[élope⁸⁸, sú]a moller.
- **217ra** [Como el rei Cas]tus [dou o reino a] Pirros.
- **217rb** Agora leixa o *conto* [a falar] de Pirros por *contar* [como] el rei Menón foi [su-terrado] *e* como súa irma[a foi per]dida.
- **217va.I** [Agora lei]xa o *conto* a falar de Menón [por contar] como Pirros levou Hermíona⁸⁹.
- **217va.II** Como Hermíona rogou a Menalao *que* matase Andrómaca *e* seu fillo.
- **217vb.I** Como Andrómaca fugío *con* seu fillo *e* como os da cibdade a defenderon [con el?].
- **217vb.II** Como Orestes chegou a Tesela *e* enviou escul[as] pos Neu[t]úla[m]us⁹⁰.
- **217vb.III** Como Orestes⁹¹ matou a Pirros *e* levou súa moller.
- **218ra** Como el re[i] Poleus levou Andrómaca *para* súa terra *e* como Achill[id]es⁹² foi nacido.
- **218rb** Do soño *que* Ulixas so[ñou].
- **218va.I** [Como U]lixas diso o soño [--] aos agoireiros [e como lle] soltaron *que* o avía [de matar] *hun* seu fillo.
- **218va.II** [Como os s]abedores soltaron o soño [a Ulixas] *e* como mandou (*sic*).
- **218vb** Da fortaleza *que* mandou *fazer* Ulixas *para* en ela defender [...?].
- **219ra** Como Tel[é]go[n]us⁹³, fillo de Cir[c]es⁹⁴, foi buscar Ulixas.
- **219rb** Como Tel[é]go[n]us⁹⁵, ch[egou veer] a Ulixas *e* da peleja [que ouvo con] os porteiros.

---

87 Ms. [--]meds̄.

88 Ms. peñō[--].

89 Ms. hīrmeJona (*hermeJona* na rúbrica).

90 Ms. neuculanḡ.

91 Ms. orrefres (riscado) orefto.

92 Ms. achjlls̄. Trátase dun dos fillos de Andrómaca e Pirro, aínda que en realidade *Achillides* remite ao patronímico (fillo/neto de Aquiles).

93 Ms. teologom̄.

94 Ms. çirtes (o mesmo acontece na nota marxinal 220rb).

95 Ms. telogom̄.

- **219va** [De como rei] Ulixas foi morto.
- **220rb** De como Tel[é]go[n]us⁹⁶, [fillo da re]iña Cir[c]es, foi b[uscar Ulixas], seu padre, e de como [chegou] ao castelo du [el estava] [.....] [onde estaba] seu padre e o matou [e como] se messava e carp[ia por el].
- **220va** [Aquí se es]pede o actor da | [estoria].

Referencias bibliográficas

- Arbor Aldea, M. (2009): “Escribir nas marxes, completar o texto: as notas ós versos do *Cancioneiro da Ajuda*”, en Brea, M. (coord.), “*Pola melhor dona de quantas fez nostro Senhor*”. *Homenaxe á Profesora Giulia Lanciani*, 349-354 (Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades).
- COTAGAL = Ricardo Pichel Gotérrez (IP): *Corpus de Textos Antigos de Galiza*. Santiago de Compostela: Universidade, Instituto da Lingua Galega (<http://ilg.usc.es/es/proxectos/corpus-de-textos-antiguos-de-galicia-cotagal>).
- Fernández-Ordóñez, I. (2002): “Tras la *collatio* o cómo establecer correctamente el error textual”, *La Coronica* 30/2, 105-180.
- Fernández-Ordóñez, I. (2012): *Transmisión y metamorfosis. Hacia una tipología de mecanismos evolutivos en los textos medievales* (Salamanca: Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas, Col. *Lecciones* 5).
- García Ruiz, E. (2002): *Introducción a la codicología* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez).
- Lorenzo Vázquez, R. (1982): “Correccións á edición da *Historia Troyana* de Parker”, *Verba. Anuario Galego de Filoloxía* 9, 253-290.
- Macken, R. (1974): “Quelque *marginalia* de manuscrits médiévaux”, *Scriptorium* 28, 286-294.
- Maniaci, M. (1997): *Terminologia del libro manuscritto* (Roma: Instituto per la patologia del libro, Editrice Bibliografica, *Addenda: studi sulla conoscenza, la conservazione e il restauro del libro* 3).
- Martínez Salazar, A. (1900): *Crónica troyana: códice gallego del siglo XIV de la Biblioteca Nacional de Madrid* (A Coruña: Imprenta de la Casa de la Misericordia).

---

96 Ms. telogom9.

- Montejo García, M. (2005): “Los márgenes de la variación lingüística en la transmisión textual (estudio de los manuscritos de la *Estoria de España* entre los siglos XIII y XV)”, en Campos Souto, M. (eda.), *Del Libro de Alexandre a la Gramática Castellana*, 199-234 (Lugo: Axac, Col. *Yuso*).
- Muzerelle, D. (2002) [1985]: *Vocabulaire codicologique: répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits* (Paris: Editions CEMI, *Rubricae* 1). Versión hipertextual en <http://vocabulary.irht.cnrs.fr/pages/vocab1.htm> (versión 1, 2002).
- Ostos, Pilar / Pardo, Mª L. / Rodríguez, E. (1997): *Vocabulario de codicología. Versión española revisada y aumentada del Vocabulaire codicologique de Denis Muzerelle* (Madrid: Arco/Libros, Col. *Instrumenta bibliologica*).
- Parker, K. M. (1975): *Historia Troyana* (Santiago de Compostela: CSIC, Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos).
- Pichel Gotérrez, R. (2012a): “A fortuna da *Historia Troiana* petrista (BMP ms. 558). Notas sobre a súa xénese, procedencia e vicisitudes”, *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos* 15, 119-130. Dispoñíbel en <http://revistas.ucm.es/index.php/MADR/article/view/39200/37797>.
- Pichel Gotérrez, R. (2012b): “A representación gráfica da nasalidade vocálica e do trazo palatal no galego antigo e o seu tratamento editorial”, *Estudos de Lingüística Galega* 4, 87-106. Dispoñíbel en <http://ilg.usc.es/elg/volume/4/>.
- Pichel Gotérrez, R. (2012c): “El anisomorfismo braquigráfico en el gallego medieval como fuente para la investigación filológica y lingüística: Compendios abreviativos híbridos”, en Torrens Álvarez, Mª J. / Sánchez-Prieto Borja, P. (eds.), *Nuevas perspectivas para la edición y el estudio de documentos hispánicos antiguos*, 197-218 (Bern: Peter Lang, Col. Fondo Hispánico de Lingüística y Literatura 12). Dispoñíbel en http://www.academia.edu/1196238/El_anisomorfismo_braquigrafico_en_el_gallego_medieval_como_fuente_para_la_investigacion_filologica_y_linguistica_Compndios_abreviativos_hibridos.
- Pichel Gotérrez, R. (2013a): “En torno a la presentación crítica de un texto medieval gallego-castellano (s. XIV). Algunos aspectos grafemáticos”, en Fernández López, Mª C. / Suárez Fernández, M. / Veiga, A. (eds.), *Oh lux Iberiae. En torno a las letras en la España medieval*, 135-162 (Lugo: Axac, Col. *Yuso*). Dispoñíbel en http://www.academia.edu/3704312/En_torno_a_la_presentacion_critica_de_un_texto_medieval_gallego-castellano_s._XIV._Algunos_aspectos_grafematicos.
- Pichel Gotérrez, R. (2013b): “Notas sobre braquigrafía galega medieval. Sinais abreviativos especializados”, en Casanova Herrero, E. / Calvo Rigual, C. (eds.),

- Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas (Valencia, 6/11-9-2013)*, vol. 7 (sec. 11), 335-346 (Berlín: Walter de Gruyter).
Dispoñíbel en http://www.academia.edu/1196179/Notas_sobre_braquigrafia_galega_medieval_Sinais_abreviativos_especializados.
- Pichel Gotérrez, R. (2013c): *A Historia Troiana (BMP ms. 558). Edición e estudo histórico-filolóxico* (Santiago de Compostela: Universidade, Facultade de Filoloxía). Tese de doutoramento inédita (depósito 30-9-2013). Dispoñíbel en: http://www.academia.edu/4926824/A_Historia_Troiana_BMP_ms_558_.Edicion_e_estudo_historico-filoloxico.
- Rodríguez Guerra, A. (2013): “A edición da poesía medieval, a paleografía e a lingüística histórica: o *Cancioneiro da Ajuda*”, relatorio inédito pronunciado no I Coloquio de Lingüística Histórica (Santiago de Compostela, 1/4-7-2013).
- Rodríguez Porto, Mª R. (2012a): “El *Libro de las Dueñas* y la *Historia Troyana* bilingüe (Santander, BNP, ms. 558). Palabras e imáxenes para María Rosa Lida de Malkiel (1910-1962)”, *Troianalexandrina* 12, 9-62.
- Rodríguez Porto, Mª R. (2012b): *Thesaurum. La Crónica Troyana de Alfonso XI (Escorial h.I.6) y los libros iluminados de la monarquía castellana (1284-1369)* (Santiago de Compostela: Universidade, Facultade de Historia da Arte). Tese de doutoramento inédita.
- Sánchez-Prieto Borja, P. (1998): *Cómo editar los textos medievales. Criterios para su presentación gráfica*. Madrid: Arco/Libros.
- Stirnmann, P. (1990): “Réflexions sur des intructions non iconographiques dans les manuscrits gothiques”, en Barral i Altet, X. (ed.), *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Âge. Colloque international (CNRS, Un. de Rennes II, 2/6-5-1983)*, vol. 3, 351-356 (Paris: Picard).
- Stirnmann, P. / Gousset, M.-Th. (1989): “Marques, mots, pratiques: leur signification et leurs liens dans le travail des enlumineurs”, en Weijers, O. (eda.), *Vocabulaire du livre et de l'écriture au Moyen Âge. Actes de la table ronde (Paris, 24/26-9-1987)*, 34-55 (Turnhout, Belgique: Brepols, *Etudes sur le vocabulaire Intellectuel du Moyen Âge* 2).
- Suárez González, A. (2004) [1998]: “La tarea cotidiana de escribir a partir de los Códices VI, X.1, X.2 y XII de San Isidoro de León”, en Aguilera Castro, Mª C. (coord.), *Vida cotidiana en la España medieval. Actas del VI Curso de Cultura Medieval (Aguilar de Campoo, Palencia, 26/30-9-1994)*, 217-229 (Madrid: Fundación Santa María la Real, Centro de Estudios del Románico).

Suárez González, A. (1999): “Cómo se elabora un libro en el siglo XII. El proceso de confección bibliográfica a través de los manuscritos calagurritanos”, *Kalakkorikos* 4, 105-121.

Suárez González, A. (2001): *Patrimonio cultural de San Isidoro de León. Vol. III: Los códices VI-X.2* (León: Universidad, Secretariado de Publicaciones, Cátedra de San Isidoro de la Real Colegiata).

TMILG = Xavier Varela Barreiro (dir.): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Universidade, Instituto da Lingua Galega (<http://ilg.usc.es/tmilg>).